

Carla Herrmanna
Zbiór receptur
różnych

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W OPOLU

OPUSCULA EXTRAORDINARIA

POD REDAKCJĄ NAUKOWĄ

Mirosława Lenarta

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Mirosław Lenart (przewodniczący)
Aleksandra Starczewska-Wojnar (sekretarz)
Sławomir Marchel
Barbara Sypko

Carla Herrmannna
zbiór receptur
różnych

EDYCJA ŹRÓDŁA
ZE ZBIORÓW ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO
W OPOLU

Małgorzata Blach-Margos

Opole 2019

RECENZENT
Jarosław Bogacki

REDAKCJA WYDAWNICZA
Małgorzata Iżykowska
Aleksandra Starczewska-Wojnar

KONSULTACJA MERYTORYCZNA
Józef Boryczka, Maria Pająk

PROJEKT GRAFICZNY, ILUSTRACJE, SKŁAD
Andrzej Sznejweis

Copyright 2019
Instytut Śląski w Opolu, Archiwum Państwowe w Opolu

Instytut
Śląski

ARCHIWUM PAŃSTWOWE
W OPOLU

Publikacja wydana dzięki wsparciu finansowemu
Archiwów Państwowych

ARCHIWA
PAŃSTWOWE

ISBN _ 978-83-7126-340-8
ISBN _ 978-83-953026-2-6

Objętość: 6 ark. druk.
Nakład: 350 egz.
Druk i oprawa: Wydawnictwo św. Krzyża

SPIS TREŚCI

Wstęp	6
Życie i twórczość Carla Ignatza Adalberta Herrmanna	6
Charakterystyka źródła	13
Zasady wydania	19
Uwagi do tłumaczenia	21
Wykaz jednostek monetarnych, miar i wag	22
Wykaz skrótów	22
Bibliografia	23
Tekst oryginału	27
Tłumaczenie	53
Faksymile	77
Słowniczek	92

Wstęp

ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ CARLA IGNATZA ADALBERTA HERRMANNA

W 1789 r. Beata¹ i Ignatz Herrmann przeprowadzili się z Koźła do Opola i kupili dom przy dzisiejszej ul. Koraszewskiego (niem. *Oderstrasse*). Tu w dniu 24 kwietnia 1791 r. urodził się ich syn „Carolus Ignatius Albertus Hermann”².

Toczące się wówczas z dala od Opola wojny – wojna o sukcesję bawarską (1778-1779), wojna z rewolucyjną Francją (1792-1795), czy też insurekcja kościuszkowska (1794) – miały wpływ na stosunki gospodarcze. Jednak dopiero wojna francusko-pruska (1806-1807) poważnie zaważyła na losach miasta. Do Opola napływali uciekinierzy, utrudniający życie lokalnej ludności. Miasto, położone na skrzyżowaniu dróg między pruskimi twierdzami Brzegiem, Koźłem i Nysą, było wówczas skazane nie tylko na przemarsze wojsk, ale także na rabunki i wymuszenia³.

W tym czasie Carl Herrmann studiował malarstwo w Pradze u Josepha Berglera młodszego (1753-1829), a następnie w akademii drezdeńskiej u Moritza von Retzscha (1779-1857), gdzie poznał dzieła roman-

¹ Zapis imienia zgodnie z aktem urodzenia Carla Herrmanna. Zob. Archiwum Państwowe w Opolu (dalej APOp), *Rzymskokatolicka parafia pw. Podwyższenia Krzyża Świętego*, nr mikrofilmu N 1680/k.

² APOp, *Rzymskokatolicka parafia pw. Podwyższenia Krzyża Świętego*, nr mikrofilmu N 1680/k.

³ Zob. W. Dziewulski, *W monarchii staropruskiej (1742-1808)*, [w:] W. Dziewulski, F. Hawranek (red.), *Opole. Monografia miasta*, Opole 1975, ss. 197-198.

tyków – Wilhelma Wackenrodera, braci Augusta Wilhelma i Friedricha Schległów, czy też Ludwika Tiecka.

Następnie opolanin podjął starania o przyznanie stypendium na wyjazd do Włoch. Pod koniec czerwca 1817 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Berlinie⁴ (niem. *Ministerium des Innern in Berlin*) przyznało mu stypendium na wyjazd do Italii w wysokości 300 talarów, a rodzice zadeklarowali, że będą wspierać syna finansowo. Carl Herrmann 27 sierpnia 1817 r. wyruszył z Drezna do Rzymu, podążając śladami Johanna Joachima Winckelmanna⁵ i Johanna Wolfganga von Goethe⁶.

6 października 1817 r. młody malarz dotarł do celu podróży i zanotował w swoim dzienniku:

„[...] Campagna di Roma. Z wzniesienia ujrzałem kopułę Bazyliki św. Piotra, a gdy podszedłem bliżej, zobaczyłem całe miasto. Wpół do drugiej! Witaj, wspaniały Rzymie, miasto, które nie bez powodu zwane jest wiecznym!”⁷

W ciągu pierwszego tygodnia pobytu artysta zwiedzał miasto, a w swoich pamiętnikach skrupulatnie odnotował każde odwiedzone miejsce oraz dzieło sztuki, które zobaczył. W przypadku Bazyliki św. Piotra podał nawet wymiary świątyni. Lecz nie tylko wielkie świadectwa minio-

⁴ 3 czerwca 1817 r. oprócz kilku listów wysłał do Ministerstwa swoje prace: *Głowę Chrystusa* według Antoniego Carracciego, św. Barbarę oraz dwa przedstawienia aniołów według Rafaela. 7 czerwca Herrmann dosłał jeszcze obraz *Odyseusz*. Zob. APOp, zespół nr 3494 *Dzienniki malarza Carla Ignatza Adalberta Herrmanna z Opola*, sygn. 2, s. 24.

⁵ Niemiecki archeolog i historyk sztuki Johann Joachim Winckelmann (1717-1768) był zafascynowany kulturą starożytnego Rzymu. Aby móc objąć posadę bibliotekarza kardynała Passionei w Rzymie, przeszedł na katolicyzm. Pobyt niemieckiego archeologa we Włoszech zaowocował licznymi publikacjami, które miały szerokie grono odbiorców.

⁶ Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), zachwycony dziełami Winckelmanna, ruszył jego śladami do Włoch. Swoje wspomnienia opublikował na kartach *Podróży włoskiej*.

⁷ APOp, nr zespołu 3494 *Dzienniki...*, sygn. 3, ss. 4-5.

nych dziejów wywarły na nim wrażenie. Rzym zachwycił Herrmanna nieustannie. Oto jeden z wielu opisów:

„Spacer na Monte Mario. Tam piękny widok na Rzym; a w oddali, w blaskach słońca mieni się Morze Śródziemne – szeroki błyszczący pas. Między drzewami piniowymi mam piękny widok na Bazylikę św. Piotra i Watykan”⁸.

W Wiecznym Mieście Herrmann poznał najwybitniejszych przedstawicieli nazarenizmu⁹: braci Fryderyka Wilhelma i Johanna Gottfrieda Schadow, Petera von Corneliusa i Filipa Veita, a także samego Friedricha Overbecka¹⁰.

Potwierdzenie tego znajdujemy w dziennikach młodego artysty z Opola, który opisuje, jak Overbeck zaprosił go do swego domu, gdzie pokazał mu kartony do fresków ze scenami z *Jerozolimy wyzwolonej* Tassa¹¹. O ich zażyłości świadczył także fakt, że podczas kolacji pożegnalnej, zorganizowanej przez ich wspólnego znajomego Lercha, pili bruderszaft i rozmawiali o kobietach swego życia¹².

Dzięki nazareńczykom Carl Herrmann poznał w Rzymie Ludwika I Wittelsbacha. Opolanin notuje w swoim dzienniku, że 25

⁸ APOp, nr zespołu 3494 *Dzienniki...*, sygn. 1, s. 48.

⁹ Nazareńczycy byli przekonani, że sztukę i religię łączą mocne więzy oraz że należy wzorować się na sztuce dawnych mistrzów. Przecistawiali się akademizmowi – kierunkowi zakładającemu, że sztuki można się nauczyć mając dobre inspiracje. Nazwa stowarzyszenia związana była z prowadzonym przez nich klasztornym trybem życia, upodobaniem do nietypowych strojów (luźne płaszcze) i fryzur (długie włosy). W swoich pracach podejmowali głównie tematykę religijną i wzorowali się na malarstwie włoskiego quattrocenta.

¹⁰ Johann Friedrich Overbeck (1789-1869) – współzałożyciel Bractwa św. Łukasza. W trakcie studiów zastanawiał się nad sensem twórczości i stwierdził, że mimo rzetelnej nauki techniki malarskiej, stworzonym przez niego obrazom czegoś brakuje – duszy, serca, emocji. Wraz z przyjaciółmi wyjechał do Rzymu, gdzie pragnął zgłębić sztukę dawnych mistrzów – Albrechta Dürera, Giotta, Fra Angelico, Perugina, Pinturicchia.

¹¹ APOp, nr zespołu 3494 *Dzienniki...*, sygn. 2, s. 86.

¹² APOp, nr zespołu 3494 *Dzienniki...*, sygn. 2, s. 89.

marca 1818 r. następca tronu Bawarii zaprosił wszystkich niemieckich artystów do wspólnego zwiedzania muzeum w Watykanie. Dlatego też przed wyjazdem księcia artyści zorganizowali przyjęcie pożegnalne na jego cześć. 29 kwietnia 1818 roku osiemdziesięciu przedstawicieli sztuk pięknych zgromadziło się w willi Schultheiß, aby go pożegnać. Jak wspomina Herrmann:

„Księżę jest radosny i cieszy się z ustawionych transparentów. Na środku duży obraz wykonany przez Corneliusa, 5 sztuk wyzwolonych pod niemieckim dębem; po prawej najwięksi artyści wszechczasów, a po lewej wielcy obrońcy sztuk, pierwszy obraz jest dziełem Overbecka, a drugi namalował Veit (Filip)”¹³.

W Rzymie opolanin poznał także hrabiego Leopolda Gottharda Schaffgotscha¹⁴, z którym łączyła go głęboka przyjaźń. Jak wspomina:

„10 marca 1818 r. spotkałem się z pocziwym hrabią Leopoldem de Schaffgotsch w Areline, gdzie zjedliśmy razem obiad. Wcześniej byliśmy na Campo Vaccino (Krowim Polu) i Kapitolu. Hrabia wypił ze mną za zdrowie mej [...] Johanny. Wieczorem [...] rozmawialiśmy o naszej teraźniejszości i z radością mówiliśmy o spotkaniu w naszej kochanej ojczyźnie”¹⁵.

To właśnie dzięki hrabiemu Schaffgotschowi Herrmann otrzymał zgodę na namalowanie papieża Piusa VII¹⁶. Na kartach dzienników malarz opisuje dni spędzone z papieżem jako najszcześniejsze w swoim życiu, a o samym Piusie VII pisze z uznaniem:

¹³ APOp, nr zespołu 3494 *Dzienniki...*, sygn. 5, s. 1.

¹⁴ Leopold Gotthard Schaffgotsch (1764-1834). Właściciel dóbr w Cieplicach. Zob. Z. Kwaśny, J. Wosch, *Tabele podatku gruntowego i ludności wsi śląskich z około 1765 roku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 18.

¹⁵ APOp, nr zespołu 3494 *Dzienniki...*, sygn. 5, s. 46.

¹⁶ Herrmann przedstawił papieża całościowo (zob. E. Scheyer, *Carl Herrmann. Ein oberschlesischer Nazarener*, [w:] „Der Oberschlesier” 13, 1931, H. 1, s. 9) i w półposta- ci (w zbiorze Muzeum Archidiecezjalnego we Wrocławiu).

„Kiedy Monsig. powiedział o moim rysunku: *anche quello e molto bravo*. A inni z kolei potwierdzili, że jest podobny, wtedy on [papież – MBM] uśmiechnął się uprzejmie do mnie. Potem w końcu, po nieco dłuższej chwili, kiedy skoncentrowałem się na mniej istotnych kwestiach, przypatrywał mi się uprzejmie kiwając głową, jakby chciał powiedzieć, czy teraz jest dobrze? – szybko wstałem i pokazałem mu rysunek, któremu się uprzejmie przyjrzał i powiedział: *bravo bene*”¹⁷.

W trakcie ostatniej wizyty papież poświęcił dewocjonalia, którymi Herrmann chciał obdarować po powrocie swoich najbliższych. Po wyjeździe z Rzymu artysta zatrzymał się jeszcze we Florencji, skąd wyruszył 2 maja 1820 r. Z rodziną spotkał się w Opolu 22 lipca 1820 r., a 21 września 1820¹⁸ poślubił swoją narzeczoną Johannę Jackel.

W 1816 r. Opole zostało podniesione do rangi stolicy rejencji, co wiązało się z dużym napływem urzędników do miasta. Kilka lat później, 21 grudnia 1819 r. władze rejencji nakazały zlikwidować mury i baszty otaczające miasto. Pomimo rozwoju przestrzennego, na polu artystycznym panowała stagnacja i „[...] wszelkie inicjatywy podejmowane teraz ze strony nowego mecenasa, którym stało się państwo w jego instytucjonalnym pojęciu, wolne były od intencji artystycznych”¹⁹.

Herrmann po powrocie do Opoli przestał rozwijać się jako artysta²⁰. Początkowo los mu sprzyjał – hrabia Leopold Gotthard Schaffgotsch zlecił Herrmannowi namalowanie siedmiu obrazów do kościoła parafialnego pw. Św. Jana Chrzciciela w Cieplicach²¹. Pierwszy obraz z tej serii

¹⁷ APOp, nr zespołu 3494 *Dzienniki...*, sygn. 6, s. 14.

¹⁸ Dzień ten artysta określa jako „najszcześniejszy dzień w życiu”. Zob. APOp, nr zespołu 3494 *Dzienniki...*, sygn. 6, s. 36.

¹⁹ W. Dziewulski, *Kultura*, [w:] W. Dziewulski, F. Hawranek (red.), *Opole. Monografia miasta*, Opole 1975, s. 373.

²⁰ Scheyer pisze nawet, że Herrmann przestaje istnieć jako artysta: „Seine künstlerische Existenz ist mit der italienischen Reise abgeschlossen”. E. Scheyer, *Carl Herrmann...*, s. 6.

²¹ Obrazy z tej serii to: *Anioł Stróż*, *Św. Maria Magdalena*, *Św. Jan Chrzciciel*, *Św. Franciszek*, *Św. Barbara*, *Św. Jadwiga*, *Św. Bernard*.

– *Anioł Stróż* – został zaprezentowany w 1821 r. na wystawie we Wrocławiu. Jest to ponoć jeden z najlepszych obrazów kościelnych Herrmanna i ewidentnie widoczny jest tu wpływ sztuki włoskiej²².

Ze względu na brak stałego źródła dochodów opolanin zdecydował się w 1826 r. wyjechać z rodziną do Wrocławia. Tutaj przez dłuższy czas bezskutecznie starał się o pracę. Po śmierci Carla Friedricha Bacha ubiegał się o posadę nauczyciela rysunku w Królewskiej Szkole Sztuki, Budownictwa i Rzemiosła (niem. *Königliche Kunst-, Bau- und Handwerksschule*). Na to stanowisko przyjęto jednak Josepha Raabego i Herrmann był zmuszony dalej szukać zatrudnienia; aplikował nawet na stanowisko nauczyciela w Wyższej Szkole Rysunku w Poznaniu (niem. *Höhere Zeichenschule in Posen*). Ostatecznie w 1834 r. rozpoczął pracę jako nauczyciel rysunku w gimnazjach św. Marii Magdaleny i św. Elżbiety we Wrocławiu (niem. *Hl. Maria Magdalena* i *Hl. Elisabeth Gymnasium in Breslau*). Dwa lata później przyznano mu tytuł profesora.

Do zleceniodawców Herrmanna należeli również graf Yorck von Wartenburg, hrabina von Reden i członkowie innych zamożnych rodzin. Dla nich malarz wykonywał głównie portrety – *Portret małżonki hr. Yorcka von Wartenburga* (1825), *Portret feldmarszałka hr. Yorcka von Wartenburga* w półpostaci (1835), *Portret Johanny Albertiny hr. von Hoverden* (1825) i inne²³. Herrmann był poza tym znany jako wybitny kopista²⁴ – w swoich pamiętnikach zanotował, że podczas pobytu w Berlinie Fryderyk Wilhelm III Pruski kupił wykonane przez niego kopie obrazów Rafała i Francesca Francii²⁵.

²² E. Scheyer, *Carl Herrmann...*, ss. 6-7. Zob. również: J. Lubos-Kozieł, *Wiarą tchnące obrazy. Studia z dziejów malarstwa religijnego na Śląsku w XIX wieku*, Wrocław 2004, s. 88.

²³ Zob. E. Hintze, *Augustin Siebert und Carl Herrmann*, [w:] „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” N.F. VII, 1919, ss. 267-275, lub A. Kozak, *Carl Adalbert Herrmann – pomiędzy nazarenizmem a biedermeierem*, [w:] B. Guldán-Klamecka, P. Oszczanowski (red. nauk.), „Rocznik Sztuki Śląskiej”, t. XX, Wrocław 2011, ss. 221-237.

²⁴ Na podkreślenie zasługuje fakt, że w tamtych czasach kopie były traktowane niemal jak dzieła oryginalne.

²⁵ Zob. APOp, nr zespółu 3494 *Dzienniki...*, sygn. 10, s. 14.

W środowisku twórczym ceniono Herrmanna za jego zaangażowanie w rozwój wrocławskiego życia artystycznego. Oprócz tego, że malarz prezentował swoje prace na wystawach, to – jako członek i współzałożyciel Wrocławskiego Stowarzyszenia Artystów (niem. *Breslauer Künstler-Verein*) – zajmował się wraz z Augustem Kahlertem (1807–1864) organizacją wystaw²⁶.

Doceniając pracę opolskiego malarza, przyjaciele zorganizowali z okazji jego pięćdziesiątych urodzin przyjęcie, podczas którego prezentowali wiersze napisane ku czci Herrmanna. Kahlert tak scharakteryzował sylwetkę artysty:

„Kreskę miał czystą,
Rysował ku Bożej chwale,
By u Najwyższego Znamcy
Znaleźć pełne uznanie,
Wzory brał z Overbecka,
A Rafael i Francia
Byli mu mistrzami”²⁷.

Niestety, nie można powiedzieć, że pamięć o Carlu Herrmannie była wiecznie żywa²⁸. Większość opolan dowiedziała się o „śląskim nazareńczyku” podczas zorganizowanej 16 czerwca 2017 r. przez Archiwum Państwowe w Opolu w ramach *Nocy Kultury* gry miejskiej *Kreatorzy* –

²⁶ J. Lubos-Kozieł, „Auf Overbeck sein Auge sah...” Cztery pokolenia śląskich nazareńczyków, [w:] E. Chojcka (red.), *Sztuka Górnego Śląska na przecięciu dróg europejskich i regionalnych*, Katowice 1999, s. 121.

²⁷ Cyt. za: R. Kapalka, *Znani i nieznani z regionu – przewodnik bibliograficzny*. Carl Ignatz Adalbert Herrmann, malarz z Opola, „Bibliotekarz Opolski”, 3/2015 LIX [dostęp 01.12.2018 r.], <http://www.bibliotekarzopolski.pl/bo67-13.html>. [W źródle brak informacji o autorze przekładu]. Tekst oryginału: „Er zeichnete den Umriß keusch | Führt ihn zu Gottes Ehre, | Daß vor dem höchsten Kritikus | Er treu befunden wäre. | Auf Overbeck sein Auge sah, | Aus Raffael und Francia | Sog er sich weise Lehre”. Zob. E. Hintze, *Augustin Siegert und Carl Herrmann*, s. 10.

²⁸ O twórczości artysty przypominali: Joanna Filipczyk, Joanna Rostropowicz, Regina Kapalka, Anna Kozak i Joanna Lubos-Kozieł.

opolskie osobistości niebanalne. Chodząc śladami znanych opolan uczestnicy zatrzymywali się przy Muzeum Śląska Opolskiego, gdzie mieli możliwość zobaczyć jeden z najwybitniejszych rysunków Carla Herrmanna – *Portret ojca artysty* (1823). Jest to wykonany na dwa miesiące przed śmiercią Ignatza Herrmanna rysunek „[...] przedstawiający dojrzałego mężczyznę w domowym stroju o twarzy spokojnej, pełnej skupienia i rękach splecionych jak do modlitwy”²⁹.

W Opolu znajduje się jeszcze jeden obraz Herrmanna – znacznie większy niż wspomniany rysunek. 15 listopada 2018 r. w trakcie *Nocy Skarbów* w Muzeum Śląska Opolskiego zaprezentowano skarb z opolskiej katedry – obraz *Koronacja Najświętszej Marii Panny* (1828) po konserwacji. Obraz ten znajdował się początkowo na tylnej ścianie kaplicy św. Jadwigi, a następnie został umieszczony wysoko nad wejściem do kaplicy piastowskiej. Ze względu na jego stan, a mianowicie znaczne ściemnienie powierzchni i niewyraźne wizerunki postaci, zwiedzający niemal nie zwracali na niego uwagi.

Dziś po usunięciu warstwy zabrudzeń „o grubości wręcz biblijnej”³⁰ obraz zachwyca bogatą paletą barw, a czarna dotychczas rama okazała się złota. Odzyskane piękno obrazu sprawia, że już nikt nie przejdzie obok niego obojętnie, a dzięki publikacji pamiętników Herrmanna dzieje tego wybitnego opolanina znajdują nowych odbiorców.

CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDŁA

Książka niniejsza ma charakter popularnonaukowy, ale tekst publikowanego tutaj źródła został oddany według ogólnie przyjętych zasad edytorskich. Załączony przekład z niemieckiego oryginału sprawia, że publikacja ta stanie się przystępna także dla czytelników zainteresowanych np. oryginalnymi XIX-wiecznymi recepturami.

²⁹ R. Kapalka, *Znani i nieznanzi z regionu...*

³⁰ A. Kwaśnicka, *Piękno ukryte pod grubą warstwą brudu*, „Gosc.pl”, 15.11.2018 [dostęp 11.09.2019 r.], <https://opole.gosc.pl/doc/5165592.3>.

Wydane źródło należy obecnie do zasobu Archiwum Państwowego w Opolu i wchodzi w skład zespołu nr 3494 *Dzienniki malarza Carla Ignatza Adalberta Herrmanna z Opola*. Zespół ten liczy 14 jednostek aktowych. Prezentowane receptury opatrzone są sygnaturą 13 i liczą 27 stron. Należy zaznaczyć, że Carl Herrmann sporządzał swoje notatki nie w standardowym zeszycie formatu A4, a w małym notatniku – najprawdopodobniej własnoręcznie przygotowanym – o wymiarach 12,5 cm x 18,5 cm.

Przez wiele lat uważano, że pamiętniki Carla Herrmanna zaginęły. Z materiałów archiwalnych³¹ wynika, że już w 1919 r. były one własnością prof. Hintzego, dyrektora muzeum we Wrocławiu. W grudniu 1930 r. miejski radca budowlany (niem. *Stadtbaurat*) Schmidt zwrócił się pisemnie do prof. Hintzego z prośbą o wsparcie przy nabyciu kilku obrazów bądź też rysunków Carla Herrmanna, a także o udostępnienie pamiętników opolskiego malarza, z zamiarem opublikowania ich fragmentów w lokalnych czasopismach, jak np. „Der Oberschlesier” lub „Oppelner Heimatkalender”.

W odpowiedzi prof. Hintze podkreślał, że uratował pamiętniki Herrmanna przed ich „zniknięciem w otchłaniach ciemności”³² i zapłacił za nie 60 marek (niem. *Reichsmark*) – miał wówczas nadzieję, że kwota ta szybko mu się zwróci dzięki ich wydaniu. Jednak w realizacji tego przedsięwzięcia przeszkodziły prof. Hintzemu obowiązki zawodowe i dlatego był skłonny sprzedać pamiętniki Herrmanna za wyżej wymienioną kwotę jakiejś instytucji publicznej. Rozwahał on również odstąpienie rysunków opolskiego malarza, ale już za wyższą cenę – słynny rysunek papieża Piusa VII i podobne – za 75 marek. *Studia draperii* (1818-1819), wykonane przez Herrmanna w Rzymie, chciał sprzedać za niższą cenę³³. Wrocławski profesor zastanawiał się jednak, czy opolskie muzeum będzie miało wystarczająco wysoki budżet na zakupy nowych eksponatów.

31 APOp, nr zespołu 22 *Akta miasta Opola*, sygn. 2575.

32 APOp, nr zespołu 22 *Akta miasta Opola*, sygn. 2575, s. 4.

33 W zasobie Archiwum Archidiecezjalnego i Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu.

Jego obawy były bezzasadne, gdyż w piśmie z dnia 2 stycznia 1931 r. miejski radca budowlany Schmidt poprosił o przesłanie pamiątek Herrmanna. Nadmieniał również, że w sprawie rysunków skontaktuje się z początkiem kwietnia, gdyż wtedy będzie miał informację o dostępnych środkach finansowych.

9 stycznia 1931 r. 12 pamiątek Carla Herrmanna oraz jeden jego notatnik zostały sprzedane za ustaloną kwotę i wysłane pod adres „Schloßmuseum, Karlsstr. 34”³⁴.

Wynika stąd, że wspomniane zeszyty znajdowały się przez jakiś czas w zasobie opolskiego muzeum. Niestety, po II wojnie światowej nie można było ustalić, co się z nimi stało, a w artykułach dotyczących życia i twórczości urodzonego w Opolu artysty zaznaczano, że pamiątki Herrmanna zaginęły.

Po wojnie archiwalia były gromadzone i odzyskiwane. Pierwsze archiwa, jakie powstały na Śląsku, to: Archiwum Państwowe w Katowicach³⁵, które obejmowało swoim zasięgiem środkowo-południową część Opolszczyzny, i Archiwum Państwowe we Wrocławiu³⁶, do którego zakresu działania należała północna jej część. W 1950 r. powstały cztery oddziały powiatowe, w tym Powiatowe Archiwum Państwowe w Opolu, a utworzone już 1 stycznia 1948 r. Archiwum Miejskie w Opolu zostało przekazane pod jego pieczę³⁷. Wówczas pamiątki Carla Herrmanna, prawdopodobnie wraz z aktami miasta Opola, trafiły do nowo powstałego archiwum. Podczas opracowania akt opolskiego magistratu nie wykazano spuścizny

³⁴ APOp, nr zespołu 22 *Akta miasta Opola*, sygn. 2575, s. 10.

³⁵ A. Rybarski, *Działalność archiwów państwowych w latach 1945-1947*, „Archeion” 1948, t. XVIII, ss. 235-239.

³⁶ M. Bielińska, *Rozwój sieci archiwalnej w Polsce Ludowej w latach 1944-1953*, „Archeion” 1955, t. XXIV, s. 8.

³⁷ APOp, nr zespołu 350 *Archiwum Państwowe w Opolu*, sygn. 841. Zob. również: A. Starczewska-Wojnar, *Archiwalia wytworzone do 1945 r. w AP w Opolu. Z dziejów gromadzenia i opracowania zasobu*, [w:] M. Lenart (red. nauk.): *Otwarty Skarbiec Pamięci. Studia Zespołu Archiwum Państwowego w Opolu zebrane z okazji 60-lecia powstania instytucji. Część pierwsza. Niezmiennność idei i przemiany w cyklach czasu*, Opole 2013, s. 69.

Herrmanna³⁸, a trzynaście niepozornie wyglądających zeszytików oraz jedna koperta zawierająca jego notatki przechowywane były w jednym z magazynów archiwalnych i czekały aż do 2015 r. na wykazanie w ewidencji. Wówczas został z nich utworzony odrębny zespol.

W związku z konserwacją obrazu Carla Herrmanna *Koronacja Najświętszej Marii Panny* z 1828 r. w archiwum rozpoczęły się też prace nad wydaniem drukiem pamiętników artysty. Pomimo że zespol nr 3494 *Dzienniki malarza Carla Ignatza Adalberta Herrmanna* liczy 14 jednostek aktowych, szybko podjęto decyzję, że jako pierwsza ukaże się drukiem jednostka aktowa o sygn. 13, *Recepte*. Zeszytik ten odróżnia się od pozostałych, gdyż opolski malarz notuje w nim nie tylko receptury na ogólne dolegliwości, np. na wzdęcia, na pot i zmęczenie, czy też na wybielenie czarnych zębów, ale także przepisy związane z wykonywanym przez Herrmanna zawodem, czyli jak przygotować dobry kit, jak przygotować dobrą powłokę na obrazy lub jak utrwalić pastele. Zdarzają się również przepisy stosowane przez Herrmanna w dzieciństwie – na celne strzelanie i na dobrą pamięć.

Z tego niepozornego zeszytu możemy się zatem nieco dowiedzieć o Carlu Herrmannie – sentymentalnym hipochondryku i wybitnym malarzu. Materiał ten doskonale koresponduje z pozostałymi archiwaliami wchodzącymi w skład spuścizny po artyście – zespołu archiwalnego nr 3494.

Wykaz pozostałych zeszytów:

sygn. 1 *Tagebuch von C. A. Hermann 1815-1816*; zawiera informacje o prowadzonej korespondencji, najbardziej znany fragment z *Pamiętników* Herrmanna „Italiom! Italiom!”, cytaty i uwagi do dzieł m.in. Winkelmanna, Klopstocka, Michała Anioła; informacje o podróżach, np. do Jawora i Wrocławia.

sygn. 2 [Dziennik z podróży] 1816-1818; zawiera informacje o prowadzonej korespondencji, zaręczynach z Johanną Jackel, o przebiegu podróży do Rzymu. Zapiski dotyczące np. Panteonu, Bazyliki św. Piotra,

³⁸ Początkowo zespol nosił nazwę *Magistrat Oppeln*. Nazwa zespołu została zmieniona na podstawie zarządzenia Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych nr 17 z dnia 1 sierpnia 1958 r. na *Akta miasta Opola*.

spotkania z Overbeckiem, braćmi Schadow i innymi członkami Bractwa św. Łukasza, a także Ludwikiem I Wittelsbachem. Notatki o takich dziełach jak *Madonna z Dzieciątkiem* Rafaela, *Św. Hieronim* Leonarda da Vinci, czy też rzeźba *Mojżesz* Michała Anioła. Opis uroczystości, np. karnawału, Niedzieli Palmowej.

sygn. 3 *Meine Reise nach Italien im Jahre 1817*; na drugiej stronie szkic z 3 listopada 1816 r., a na stronie 3 małe szkice anioła i kobiety. Zawiera informacje o prowadzonej korespondencji. Opis m.in. przyjazdu do Rzymu, Stanz Watykańskich³⁹, Kaplicy Sykstyńskiej.

sygn. 4 [Dziennik z podróży] 1818; podróż z Rzymu do Neapolu rozpoczęta 1 kwietnia 1818 r. i zakończona 22 kwietnia 1818 r. Informacje dotyczące odwiedzonych miejsc i prowadzonej korespondencji. Na stronie 29 szkic.

sygn. 5 [Dziennik z podróży] 1818-1819; opis przyjęcia zorganizowanego na cześć Ludwika I Wittelsbacha. Informacje o Kaplicy Sykstyńskiej, willi Borghese, Watykanie, Pałacu Barberini. Opis odwiedzin Overbecka, podróży do Aricci, spotkania z hrabią Leopoldem Gotthardem Schaffgotschem.

sygn. 6 [Dziennik z podróży] 1819-1823; opis trzęsienia ziemi, przyjazdu cesarza Austrii Franciszka I Habsburga do Rzymu, dni spędzonych z Piusem VII. Podróż z Rzymu do Florencji, a następnie do Opola. Informacje o prowadzonej korespondencji.

sygn. 7 [Dziennik z podróży] 1824-1826; informacje o prowadzonej korespondencji. Opisy podróży do Wrocławia, Bytomia, Krakowa i innych miast. Wspomnienia z narodzin córki Marii, śmierci Rudolfa Schadow.

sygn. 8 [Dziennik z podróży] 1827-1828; informacje o prowadzonej korespondencji. Cytaty z dzieł Klopstocka, Goethego, Herdera i Jean Paula⁴⁰. Dane dotyczące życia we Wrocławiu i działalności Wrocławskiego Stowarzyszenia Artystów.

³⁹ Znajdujące się w północnym skrzydle Pałacu Watykańskiego reprezentacyjne apartamenty papieskie.

⁴⁰ Właściwie Johann Paul Friedrich Richter (1763-1825) – pisarz, jeden z głównych prekursorów niemieckiego romantyzmu.

sygn. 9 [Dziennik z podróży] 1829; informacje o prowadzonej korespondencji. Cytaty z dzieł Herdera, Schlegla, Jean Paula, Heinego. Opisy spotkań m.in. z księżniczką Luizą, żoną księcia Antoniego Radziwiłła, i odwiedzin w pałacu w Ciszycy.

sygn. 10 [Dziennik z podróży] 1830-1831; cytaty z *Pisma Świętego* i dzieł znanych autorów, własne przemyślenia. Informacje o prowadzonej korespondencji. Zapiski związane z powodzią, opinią króla o wykonanych przez Herrmanna kopiach i rysunkach. Informacja o uroczystości zorganizowanej z okazji urodzin Dürera przez Wrocławskie Stowarzyszenie Artystów. Podróż do Berlina, Poczdamu.

sygn. 11 [Dziennik z podróży] 1831-1833; cytaty z dzieł Herdera, Johanna Gottloba von Quandta⁴¹, Szekspira i innych, własne przemyślenia. Informacje o prowadzonej korespondencji. Dane dotyczące powodzi. Opis nocy sylwestrowej 1831/1832. Informacje o śmierci Johanna Wolfganga von Goethe i córki Anny. Podróż do Berlina.

sygn. 12 [Dziennik z podróży] 1833-1834; informacje o prowadzonej korespondencji. Własne przemyślenia. Odwiedziny hrabiego von Yorcka i udzielone przez niego zlecenie na wykonanie kopii dzieł Rafaela i innych artystów. Informacje o życiu i twórczości Johanna von Fiesole⁴². Obchody urodzin Albrechta Dürera i rocznicy powstania Wrocławskiego Stowarzyszenia Artystów. Spotkania ze znajomymi, w tym z hrabią Leopoldem Gotthardem Schaffgotschem. Podróże do Opola, Berlina i spotkania z królową Prus Luizą, hrabią von Yorck.

sygn. 14 *Lose Blätter aus Carl Herrmanns 12 Tagebüchern und dem Rezeptbuch*; różne receptury, np. na zimny pot, świerzb, lub porada, jak sporządzić pokost. Przepisane artykuły, np. dotyczący otwarcia kościoła w Kopicach. Zapiski na temat odwiedzonych miejsc.

⁴¹ Johann Gottlob von Quandt (1787-1859) – niemiecki historyk sztuki i mecenas artystów.

⁴² Johann von Fiesole (Fra Angelico) (ok. 1400-1455) – malarz, który wraz z bratem wstąpił do zakonu dominikanów w Fiesole. Zdobił kościoły i klasztory we Włoszech swoimi malowidłami. 3 października 1982 r. papież Jan Paweł II ogłosił go patronem artystów.

ZASADY WYDANIA

Niniejsze wydanie zostało opracowane na podstawie *Projektu instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX w.* przygotowanego przez Ireneusza Ihnatowicza⁴³. Biorąc pod uwagę specyfikę wydawanego źródła rozważano początkowo możliwość skorzystania z instrukcji obcych⁴⁴. Jednak po dokładnym zapoznaniu się z instrukcjami niemieckimi⁴⁵ i polskimi zdecydowano się na edycję źródła na podstawie Instrukcji Ihnatowicza.

W niektórych przypadkach zrezygnowano jednak z zaleceń jej autora. Przede wszystkim zdecydowano się na wierną transliterację tekstu i nie stosowano zalecanego w instrukcji modernizowania pisowni⁴⁶. Autor źródła – Carl Ignatius Adalbert Herrmann – studiował zarówno w Dreźnie, jak i Rzymie, a także prowadził żywą korespondencję z tak wybitnymi osobistościami jak hrabia Leopold Gotthard Schaffgotsch. Można więc przyjąć, że znane mu były ówczesne zasady pisowni. Zapisy Herrmanna mogą zatem okazać się ciekawym źródłem dla germanistów. Z tego też powodu nie wprowadzano zmian w interpunkcji⁴⁷.

Zachowano również ogólny kształt tekstu oznaczając początek każdej nowej strony zgodnie z Instrukcją Ihnatowicza par. 44. Nie zachowano natomiast alineacji tekstu⁴⁸ i zrezygnowano z zalecanego przez Ihnatowicza rozwiązywania wszystkich skrótów występujących w tekście⁴⁹. Skrótów rozwiązano w przypisach, aby nie zaburzyć porządku tekstu.

⁴³ J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014, zał. 5, ss. 385-412.

⁴⁴ I. Ihnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX w.*, par. 10.

⁴⁵ Między innymi z *Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte*. Wersja online dostępna jest na stronie: <https://www.heimatforschung-regensburg.de/280/> [dostęp 15.07.2019 r.].

⁴⁶ I. Ihnatowicz, par. 21 i 55.

⁴⁷ Modernizację interpunkcji Ihnatowicz zaleca w par. 42.

⁴⁸ Tamże, par. 44.

⁴⁹ Tamże, par. 36-37.

Miejsca nieczytelne oznaczono kursywą trzema kropkami w nawiasach kwadratowych, a nie, jak zaleca autor instrukcji, tyloma kropkami, ilu mniej więcej liter brak⁵⁰. Natomiast, gdy sposób odczytania części tekstu nasuwał wątpliwości, możliwe rozwiązanie ze znakiem zapytania podano w nawiasach kwadratowych. Wszelkie dopiski i uzupełnienia dokonane przez autorkę niniejszej publikacji pisane są kursywą w nawiasach kwadratowych.

Błędy popełnione przez autora tekstu pozostawiono w postaci oryginalnej i zrezygnowano z proponowanego przez Ihnatowicza w par. 55 oznaczania błędów za pomocą znaków [s] lub [ss]. Wszelkie uwagi związane z niepoprawnym zapisem wyrazu – ale też tylko tam, gdzie zapis budzi wątpliwości co do znaczenia – umieszczono w przypisach, aby nie ingerować nadmiernie w tekst. Warto podkreślić, że źródło liczy zaledwie 27 stron i oznaczanie każdego drobnego uchybienia sprawiłoby, że tekst stałby się nieczytelny.

Instrukcja Ihnatowicza sugeruje drukowanie tekstu obcojęzycznego w brzmieniu oryginału nie dodając tłumaczenia⁵¹. Odstąpiono od tego zalecenia i do transkrypcji tekstu dołączono tłumaczenie, aby stał się on zrozumiały także dla polskiego czytelnika.

Wyrazy lub zdania dopisane przez autora nad tekstem, na marginesie lub w innym miejscu zostały włączone do tekstu i oznaczone przypisem. Z tej metody zrezygnowano jednak w sytuacji, gdy dopisany tekst był dłuższy i jego dopisanie w oznaczonym miejscu zaburzyłoby przejrzystość tekstu. Wszystkie odstępstwa od zasady zostały oznaczone w przypisach.

W transkrypcji nie odwzorowano liter oraz wyrazów skreślonych przez autora.

⁵⁰ Tamże, par. 53.

⁵¹ Tamże, par. 66.

UWAGI DO TŁUMACZENIA

Tłumacząc tekst korzystano głównie z *Wielkiego słownika niemiecko-polskiego*⁵² Jana Piprka i Juliusza Ippoldta. Dużą pomocą okazał się również *Handbuch der Fremdwörter*⁵³ Friedricha Erdmanna Petriego, gdyż współczesny język niemiecki znacznie różni się od języka używanego w czasach Herrmanna.

Wierny przekład treści źródła nie zawsze okazał się możliwy. W tłumaczeniu użyto głównie współczesnych terminów lub opisów, dlatego przypisy w przekładzie nie zawsze są tożsame z przypisami w transkrypcji oryginału. Niemniej jednak wprowadzono kilka zmian w tłumaczeniu, które odnoszą się głównie do trzeciego wydania *Dokładnego Niemiecko-Polskiego Słownika* Mrongoviusa⁵⁴. Leksykon ten bazuje na dwóch pierwszych wydaniach z lat 1822 i 1837, a zawarte w nim słownictwo przypuszczalnie koresponduje ze słownictwem używanym za życia Carla Herrmanna.

Niektóre długie zdania zostały podzielone na krótsze, aby tekst stał się czytelny. Z tego też powodu dostosowano interpunkcję do obowiązujących zasad języka polskiego.

Na końcu wydania zamieszczono mały słowniczek, w którym zebrano słownictwo specjalistyczne. Oprócz tłumaczenia, a w niektórych przypadkach dodatkowego objaśnienia, przy wyrazach podano numery stron, na których występują one w oryginale.

⁵² J. Piprek, J. Ippoldt, *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. I, A-K, Warszawa 1969; J. Piprek, J. Ippoldt, *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. II, L-Z, Warszawa 1970.

⁵³ F. E. Petri, *Handbuch der Fremdwörter in der deutschen Schrift und Umgangssprache. Mit einem eingefügten Namendeuter und Verzeichnis der fremdsprachigen Wortkürzungen*, Leipzig [b. r.].

⁵⁴ C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik. Ausführliches Deutsch-Polnisches Wörterbuch*. Aufl. 3. Neu bearbeitet und ansehnlich vermehrt von Dr. W. Wyszomierski, Königsberg 1854. Za ceną sugestii dziękuję Recenzentowi, Panu dr. Jarosławowi Bogackiemu. Inne uwagi Recenzenta oznaczono jego inicjałami.

Tłumaczenie źródła wzbogacono dodatkowo o cenne uwagi merytoryczne dotyczące skuteczności i zastosowania przepisów Herrmanna na różne dolegliwości⁵⁵.

WYKAZ JEDNOSTEK MONETARNYCH, MIAR I WAG

Loth – pol. łut. Dawna jednostka masy używana w Europie. Kupcy i mincerzy stosowali ją do określania wagi monet i wagi probierczej srebra. 1 łut = 1/32 funta. Jego wartość w zależności od stulecia i miejsca wynosiła od ok. 12 do 17 g.

Maas – mały ciężarek do ważenia cennych towarów w Holenderskich Indiach Wschodnich. Może oznaczać także miarę lub kufel.

Pfund – pol. funt. Dawna jednostka masy o zróżnicowanej lokalnie wielkości; funt karoliński = ok. 0,409 kg; w Królestwie Polskim (1819-49) funt nowopolski = 0,405 kg.

Seidel – dawna miara objętości, ok. 0,5 litra.

Quentchen – dawna niemiecka jednostka masy, $\frac{1}{4}$ łuta; niem. „ein Quentchen” – bardzo mało.

Quart – pol. kwarta. Dawna jednostka miary, stanowiąca $\frac{1}{4}$ podstawowej jednostki.

Reichstaler – pol. talar niemiecki. Gruba moneta srebrna. Równowartość 68 krajcarów lub 30 groszy srebrnych (czeskich).

Zoll – pol. cal. Dawna jednostka długości. Był równy 1/12 stopy.

WYKAZ SKRÓTÓW

dot. – dotyczący

etc. – łac. „et cetera” – pol. i tak dalej

⁵⁵ Podziękowania należą się w tym miejscu Pani mgr farmacji Marii Pająk i Panu mgr. farmacji Józefowi Boryczce, którzy wnikliwie przeanalizowali receptury artysty. Komentarze zostały umieszczone w przypisach i oznaczone ich inicjałami.

fdem – niem. „folgendem“ – pol. następującym
I. A. – niem. „In Auftrag“ – pol. na zlecenie
m.in. – między innymi
N.B. – niem. „nebenbei“ – pol. dodatkowo
No – niem. „Nummer“ – pol. numer
np. – na przykład
R.Butter – niem. Retouchirbutter – pol. masło do retuszowania
R.-Spiritus Vini. – Spiritus Vini rectificatus – pol. spirytus winny rektyfikowany
Rttl / rttl. / r. – niem. Reichsthaler – pol. talar niemiecki
Seid. – niem. Seidel – dawna miara objętości, ok. 0,5 litra
u. – niem. „und“ – pol. i
zb. – niem. „zum Beispiel“ – pol. na przykład

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne:

Archiwum Państwowe w Opolu
Akta miasta Opola (zespół nr 22), sygn. 2575
Archiwum Państwowe w Opolu (zespół nr 350), sygn. 841
Dzienniki malarza Carla Ignatza Adalberta Herrmanna z Opola
(zespół nr 3494), sygn. 1, 2, 3, 5, 6, 10
Rzymskokatolicka parafia pw. Podwyższenia Krzyża Świętego,
nr mikrofilmu N 1680/k.

Literatura:

BIELIŃSKA M., *Rozwój sieci archiwalnej w Polsce Ludowej w latach 1944-1953*, „Archeion” 1955, Tom XXIV, ss. 6-14.
BUSCH G. C. B., *Handbuch der Erfindungen*, t. 4, cz. 1, Eisenach 1806.
DZIEWULSKI W., HAWRANEK F. (red.), *Opole. Monografia miasta*, Opole 1975.
HAHNEMANN S., *Apothekerlexikon*. 1. Abt., 2. Teil, Leipzig 1795.

- HINTZE E., *Augustin Sievert und Carl Herrmann*, [w:] „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift“ N.F. VII, 1919, ss. 267-275.
- IHNATOWICZ I., *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 7, 1962.
- JACOBSON J. K. G., *Woerterbuch oder alphabetische Erklaerung aller nuetzlichen mechanischen Kuenste, Manufakturen, Fabriken und Handwerke, wie auch aller dabey vorkommenden Arbeiten, Instrumente, Werkzeuge und Kunstwoerter, nach ihrer Beschaffenheit und wahrem Gebrauch*. Zweyter Teil, von G bis L. Berlin-Stettin 1782.
- JONES W. J., *Historisches Lexikon deutscher Farbbezeichnungen*. Bd. I Einführung. Bibliographie. Althochdeutsch. Mittelhochdeutsch, Berlin 2013.
- KOZAK A., *Lata nauki i studiów Carla Adalberta Herrmanna (1791-1845)*, [w:] CZECHOWICZ B., FILIPCZYK J., KOZIEŁ A. (red. nauk.), *Sztuka dawnego Opola*, Opole 2018, ss. 145-158.
- KOZAK A., *Carl Adalbert Herrmann – pomiędzy nazarenizmem a biedermeierem*, [w:] GULDAN-KLAMECKA B., OSZCZANOWSKI P. (red. nauk.), „Rocznik Sztuki Śląskiej”, tom XX, Wrocław 2011, ss. 221-237.
- KWAŚNY Z., WOSCH J., *Tabele podatku gruntowego i ludności wsi śląskich z około 1765 roku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
- LUBOS-KOZIEŁ J., „Auf Overbeck sein Auge sah...” Cztery pokolenia śląskich nazareńczyków, [w:] CHOJECKA E. (red.), *Sztuka Górnego Śląska na przecięciu dróg europejskich i regionalnych*, Katowice 1999, ss. 117-143.
- LUBOS-KOZIEŁ J., „Wiarą tchnące obrazy”. *Studia z dziejów malarstwa religijnego na Śląsku w XIX wieku*, Wrocław 2004.
- Meyers Großes Konversations-Lexikon, t. 13, Leipzig 1908.
- MRONGOVIVUS C. C., *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik*. Ausführliches Deutsch-Polnisches Wörterbuch. Aufl. 3. Neu bearbeitet und ansehnlich vermehrt von Dr. W. Wyszomierski, Königsberg 1854.
- PETRI F. E., *Handbuch der Fremdwörter in der deutschen Schrift und Umgangssprache. Mit einem eingefügten Namendeuter und Verzeichnis der fremdsprachigen Wortkürzungen*, Leipzig [b. r.]

- PIERER H. A. (wyd.), *Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit oder neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe, bearbeitet von mehr als 300 Gelehrten*.
- PIPREK J., IPPOLDT J., *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. I, A-K, Warszawa 1969.
- PIPREK J., IPPOLDT J., *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. II, L-Z, Warszawa 1970.
- RYBARSKI A., *Działalność archiwów państwowych w latach 1945-1947*, „Archeion” 1948, t. XVIII, ss. 218-263.
- SCHEYER E., *Herrmann. Ein oberschlesischer Nazarener*, [w:] „Der Oberschlesier” 13, 1931, H. 1, ss. 2-12.
- STARCZEWSKA-WOJNAR A., *Archiwalia wytworzone do 1945 r. w AP w Opolu. Z dziejów gromadzenia i opracowania zasobu*, [w:] LENART M. (red. nauk.), *Otwarty Skarbiec Pamięci. Studia Zespołu Archiwum Państwowego w Opolu zebrane z okazji 60-lecia powstania instytucji. Część pierwsza. Niezmiennność idei i przemiany w cyklach czasu*, Opole 2013, ss. 67-90.
- SUCKOW G. A., *Anfangsgründe der ökonomischen und technischen Chemie*, Leipzig 1784.
- TANDECKI J., KOPIŃSKI K., *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014.

Źródła internetowe:

- Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. In 32 Teilbänden. Leipzig 1854-1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971, [dostęp 04.02.2018 r.], http://woerterbuchnetz.de/DWB/call_wbgui_py_from_form?sigle=DWB&mode=Volltextsuche&hitlist=&patternlist=&lemid=GG12405.
- Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte*, [dostęp 15.07.2019 r.], <https://www.heimatforschung-regensburg.de/280/>.
- FILIPCZYK J., *Carl Adalbert Herrmann (1791-1845)*, 21.11.2012 r. [dostęp 04.02.2018 r.], <https://www.opole.pl/carl-adalbert-herrmann-1791-1845-2/>.

KAPAŁKA R., *Znani i nieznani z regionu – przewodnik biobibliograficzny. Carl Ignatz Adalbert Herrmann, malarz z Opola*, „Bibliotekarz Opolski”, [dostęp 04.02.2018 r.], <http://www.bibliotekarzopolski.pl/bo67-13.html>.

KWAŚNICKA A., *Piękno ukryte pod grubą warstwą brudu*, „Gosc. pl”, 15.11.2018 [dostęp 11.09.2019 r.], <https://opole.gosc.pl/doc/5165592.Piekno-ukryte-pod-gruba-warstwa-brudu>.

Tekst oryginalny

[s. 1]

Für Blähungen hilft, bloßes Röhrwasser (Flußwasser) worin eine hinlängliche Quantiteet Zucker aufgelöst ist, getrunken.

[s. 2]

I. Mittel wieder den Schweiß und die Müdigkeit.

Man lege Espenlaub in die Strümpfe worin man geht, so ist man von aller Müdigkeit bey einer auch noch so weiten Reise befreyt.

II. Mittel, Wieder den Biß eines tollen Hundes.

Man brenne die Wurzel vom Hanbittenstrauch⁵⁶ zu Pulver, und gebe es dem von dem tollen Hunde gebissenen Menschen ein, so kann der Biß nicht schaden.

III. Mittel, wie man gewiß schießen könne.

Man nehme das Blut einer Fledermaus, dörre es, thue etwas davon in das Schießpulver; des gleichen nehme man eine Lerche die noch blind ist, aus dem Neste, stoße sie zu Pulver, und mische auch etwas davon in das Schießpulver. In die Kugel mache man ein Loch, und thue ein bißchen Sternschnautze⁵⁷ hinein, welche schleimigte Materie man oft findet, so wird man sicher das Ziel treffen. Als ich noch ein Kind war, dacht und handelte ich wie ein Kind⁵⁸.

IV. Mittel wieder die Ratten.

Man streue Potasche⁵⁹, an den Ort wo sie sich aufzuhalten scheinen, so verlihren sie sich bald.

⁵⁶ Hagebottenstrauch.

⁵⁷ Sternschnuppe.

⁵⁸ Zdanie dopisane nad tekstem.

⁵⁹ Pottasche – potaż. Otrzymywany dawniej z popiołu drzewnego węglan potasu. Zob. *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 13. Altenburg 1861, ss. 441-442.

[s. 3]

V. Mittel wieder die Fleischmaden.

Man hänge das Fleisch an einen Haken von Birken oder Besenreiß⁶⁰, und es wird keine Made in das Fleisch kommen.

VI. Geschwinde Blutstillung.

Stoße Salbey, und lege es auf⁶¹ den⁶² verwundeten Theil. Oder man nehme des verwundeten Blut und geben⁶³ es dem verwundeten in warmen Wein zu trinken.

VII. Mittel ein gut Gedächtniß zu machen.

Man träufle 3-4. Tropfen Rosen und Rautenöhl vermisch alle Tage auf den Wirbel. Oder man thue täglich einen Teelöffel weißen Senf in den Kaffe. (Als ich noch ein Kind war.)

VIII. Mittel Simpathetische⁶⁴ Dinten⁶⁵ zu machen.

Schreibt man mit Citronen- oder Zwiebelsaft, oder mit im Wasser zerriebnem aufgelöstem Salmiak, auf weißes Papier : so färben sich die vorher unsichtbaren Buchstaben erst als dann, wenn das Papier am Feuer erwärmt wird. Schreibt man mit Urin oder weißem Essig; so erscheint die

[s. 4]

Schrift erst, wenn man sie mit verbrantem Papier reibt.

IX. Milchzucker zu machen.

Man läßt eben gemolkene Milch erkalten, und gießt sie ungekocht und unabgerahmt in eiserne Gefäße, setze sie dem Froste aus, und lasse sie gefrieren. Wenn sie zu Eis gefroren ist, erwärme man das Gefäß nur ein wenig, damit man den ganzen Eisklumpen mit einem hölzernen Spatel vom Gefäße ablösen kann. Um diesen Eisklumpen setzt sich bald fingersdick, weißer Puder an, der immer häufiger hervordringt, je mehr

⁶⁰ Rózgi na miotłę.

⁶¹ Wyras dopisany nad tekstem.

⁶² Rodzajnik określony „dem” został poprawiony przez autora tekstu na „den”.

⁶³ Powinno być „gebe”.

⁶⁴ Powinno być „sympathetische”.

⁶⁵ Prawidłowo „Tinte”.

man den Eisklumpen der kalten Luft aussetzt, und dieses ist der Milchkucker. Nimmt man ein Bißchen von diesem Pulver und lößt es in Wasser auf, so hat man sogleich die wohlschmeckendste Milch.

X. Einen Meerschäum⁶⁶ Kopf zu färben.

Man bestreiche ihn mit einer Mischung von Drachenblut⁶⁷ und Nußöhl.

[s. 5]

XI.⁶⁸

XII. Mittel wieder das Wachsen der Haare.

Man streiche nur öfters Schlehensaft auf den Ort wo man begehrt kein Haar zu haben.

XIII. Verdorbene Farben wieder herzustellen.

Man nehme 2. Theile ungelöschten Kalk, 1. Theil Asche, 6. Theile klares reines Wasser, thue es in einen kupfernen Topf und rühre es mit einem Holtze untereinander, bis es vollkommen klar geworden ist. Damit wäscht man die in dem Zeuge oder Tuche befindlichen Flekken, läßt sie troknen, und die ächte Farbe erscheint wieder.

[s. 6]

Mittel Leber- und Sommerflekken zu vertreiben.

Man nimmt Meerrettig, zerschneide ihn in kleine Stücke und gieße scharfen Weinessig darüber, lasse es 14. Tage lang in einem wohlverstopften Gefäß an einem kühlen Orte stehen und wasche hierauf beym Schlafengehen die Fleken mit dieser Essenz; Schlehenblüthe ist auch

⁶⁶ Sepiolith (pianka morska) – minerał pospolity z gromady krzemianów.

⁶⁷ Miękka żywica naturalna, pozyskiwana z palmy *Calamus draco*, czyli draceny smoczej, zwanej także drzewem smoczym lub smokowcem. Zob. *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 5, Altenburg 1858, s. 286.

⁶⁸ Tekst zamazany.

ein wirksames Mittel gegen die Sommersprossen. Man kocht die Schlehenblüthe in Milch, läßt sie kalt werden und wäscht sich Abends damit. Auch kann es als Trank deshalb gebraucht werden.

Mittel Warzen zu vertreiben.

Man überstreiche die Warzen täglich einigemal mit Bierhefen, die man darauf troken werden läßt.

Mittel, Oehl zu reinigen.

Man zerschneide oder schabe⁶⁹ vielmehr Blei in kleine Stükchen und werfe es in das unreine Oehl, dieses nimmt nun durch seine Schwere und Anziehungskraft, die Unreinigkeiten mit zu Boden und läutert es also. An die Sonne gestellt wird es dann ganz weiß.

Papier mit Kaffeesud überstrichen läßt sich zum Zeichnen brauchen.

[s. 7]

XV. Verfahren, wie man alle Flecken von Bier, Kaffee, Obst etc. aus Kupferstichen herausbringen, auch vom Rauche verdorbene oder von Fliegen verunreinigte Blätter reinigen kann.

Man lasse sich einen blechernen Trog nach beliebiger Größe von weissem Blech, etwa 3. Zoll hoch verfertigen; an dessen Rande am Boden ein Loch befindlich, welches man mit einem Stöpsel⁷⁰ wohl verwahret. In diesen Trog lege man seine beschmutzten Blätter ganz grade hinein; große Blätter auf einander, kleinere nebeneinander. Hat man nun alle Blätter so hineingelegt, so übergieße man dieselben mit reinem kochendem Wasser, daß es darüber wegsteht und auch dieselben gehörig durchdringen kann. Dieses Wasser lasse man darauf stehen bis es ganz kalt geworden, wo man als dann den Stöpsel herauszieht, das Wasser ablaufen läßt und wieder verstopft, um es nochmals mit heißem Wasser zu übergießen. Oft ist dies nur einmal nöthig, je nachdem die Blätter mehr oder weniger beschmutzt sind. Denn der Schmutz wird sich, ohne die Blätter nur im geringsten zu berühren von denselben losheben und in das Wasser ziehen; ist also

⁶⁹ Schaben – skrobać, trzeć.

⁷⁰ Stöpsel – korek.

das Wasser nicht mehr unrein, so ist es auch nicht mehr nöthig die Blätter zu übergießen. Nun lasse man in dem Troge das Loch offen, stelle ihn etwas schräge damit,

[s. 8]

das Wasser völlig ablaufen kann; so lasse man sie ungefähr 24 Stunden stehn, bis man bemerkt, daß die Blätter soweit abgetrocknet sind, um nicht befürchten zu dürfen, daß sie bey dem Hinwegnehmen zerreißen möchten. Hierbey ist nun die vorzüglichste Behutsamkeit nöthig, um die Blätter auf große reine Mappen, oder reine Tücher alle einzeln aufzulegen und zu troknen. So ausgebreitet lege man sie nun an die Sonne, und ehe sie ganz troknen, übergieße und besprenge man sie nochmals mit kaltem reinem Wasser, und wiederhole dieses auf beyden Seiten so lange, bis die Blätter weiß genug sind daß jedoch Dinten-Oel- und Fettfleken hievon ausgenommen sind, versteht sich von selbst.

XVI. Saamen in kurzer Zeit aufgehen zu lassen.

Man weicht zb. Sallatsammen 24. Stunden in Branntwein ein, säet ihn nachher in ein Erdreich, welches mit dem dritten Theile⁷¹ ungelöschten Kalk vermischt ist, und begieße es hernach mittelst einer feinlöcherichten Gießkanne. Binnen einer halben Stunde zieht man hohe Sallatpflanzen.

XVII. Ein Faden an dem ein Ring hängt zu verbrennen ohne daß der Ring herabfällt.

Man laße einen Zwiresfaden⁷² 3 oder 4. Tage lang in einem Glaß Flußwasser

⁷¹ Drittel – Drittel.

⁷² Zwirnfaden – nitka.

[s. 9]

weichen, in das man einen Löffel voll gewöhnliches Salz gethan hat. Nach dieser Zeit nimmt man den Faden heraus, und läßt ihn gut abtrocknen. Nun nehme man einen Ring befestige ihn an dem Faden und hält ihn über die Flamme eines Lichts. Der Faden wird Feuer fangen und verbrennen, aber immer noch Kraft behalten, das Gewicht des Ringes zu tragen.

XVIII. Auf einem Ei erhabene Schrift zum Vorschein zu bringen.

Man wähle, ein Ei von einer etwas dicken Schale, wäscht es in frischem Wasser ab, und trocknet es nachher sorgfältig mit einem reinen linnerne⁷³ Lappen. Ist dieß geschehen, so schmelzt man ein wenig Talg in einem silbernen Löffel über einem gelinden Feuer. Wenn das Talg geschmolzen und gehörig erwärmt ist, so bedient man sich seiner vermittelst einer neu geschnittenen Feder statt der Dinte auf das Ei zu schreiben. Hat man dieß gethan, so nimmt man es an seinen beyden Spitzen zwischen zwey Finger und legt es bedächtig in einen Becher mit weißem Weinessig, und läßt es 3 ½ Stunde darin liegen. Während dieser Zeit wird die Schärfe des Weinessigs einen großen Theil von der Dicke der Eierschale auflösen, nur die Stellen welche mit Talg bestrichen sind behalten ihre vorige Dicke bey, und bilden eine erhabene Schrift.

[s. 10]

Schreibt man mit dem Talg auf die angezeigte Weise auf Marmor, und übergießt denselben alsdann mit Scheidewasser, so kann man auf die nehmliche Art erhabene Schrift darstellen.

XIX. Die Farbe einer Rose zu verwandeln.

Um die Farbe einer Rose zu verändern ist es hinreichend Schwefel unter dieselbe anzuzünden, sie wird als dann weiß werden, aber nach einigen Stunden ihre Farbe wieder erhalten.

XX. Die Gesichter dem Schein nach zu verunstalten.

Man lößt Salz und Safran in Weingeist auf, tunkt etwas Baumwolle darin,

⁷³ Leinernen – linyany, płócienny. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 491.

und bringt Feuer daran. Bey diesem Licht erhalten die weißen Gesichter eine grüne Farbe, das Roth der Lippen und Wangen aber nimmt eine schwärzlichte Olivenfarbe an.

XXI. Einen Vogel am Spieß zu braten der sich selbst umwendet.

Das ganze beruht auf dem hölzernen Bratspieße, der nur aus einer bloßen Haselruthe⁷⁴ besteht. Die Fasern dieses Holzes ziehen sich von der Hitze der Länge nach zusammen und verursachen dadurch solange, bis sie vom Feuer verzehrt werden eine solche wurmförmige Bewegung.

[s. 11]

XXII. Einen guten Kitt⁷⁵ zuzubereiten.

Man reibt ungelöschten Kalk mit Quark trocken unter einander, und das Cement ist fertig.

XXIII. Elphenbein verliert das Gelbe wenn man es über Kohlfeuer hält.

XXIV. Schwarze Zähne wieder weiß zu machen.

Man nehme kleingestoßenen Bimsenstein, und lasse darauf etliche Tropfen Vitriolgeist⁷⁶ tropfen, wenn dieses getrocknet, und man reibt die Zähne damit, so werden dieselben wieder schön weiß werden.

XXV. Mittel gegen die Sommersproßen.

Man nehme Johannisbeeren, ehe sie ganz reif werden, wenn sie kaum anfangen sich zu röthen zerdrücke sie und preße einigen Saft heraus. Sodann Schwefelmilch ohngefähr einen Theelöffel voll, und mische dieses mit dem Saft zu einem dünnen Brey. Damit wird das Gesicht des Abends beym Schlafengehen bestrichen und des Morgens beym Erwachen mit laulichter⁷⁷ Milch wieder abgewaschen. Diese Operation wird 8. Tage lang fortgesetzt.

⁷⁴ Haselrute – pręt leszczynowy.

⁷⁵ Masa plastyczna twardniejąca po pewnym czasie od użycia.

⁷⁶ Inaczej „Vitriolsäure“ – kwas siarkowy.

⁷⁷ Lau – letni.

[s. 12]

Langen Pfeffer 1. Loth⁷⁸, Weissen Zucker, 14 Loth. Man mache dieß alles zu Pulver. Davon nimmt man 2. Loth, lößt sie bey dem Feuer in einem Glaß spanischem Wein auf und vermischt dann 2. Eyerdotter damit. Man nimmt diesen Trunk Vormittags zwischen 9 und 10. Uhr.

XXXII.⁷⁹ Wachs mit allerhand Farben zu färben.

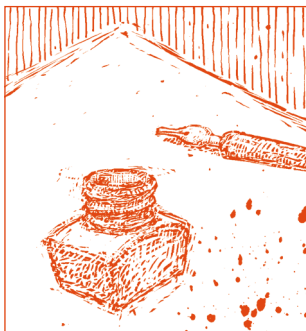
Man lasse das Wachs zerschmelzen, thue nun jede beliebige Farbe hinein, rühre es wohl untereinander, und gieße dann etwas Therpen- tinöhl hinein um es geschmeidig zu machen.

XXXIII. Gyps zu färben.

Man mischt den Gips wie gewöhnlich fließend und mischt die schon geriebene flüssige Farbe darunter.

XXXIV. Dinte zu machen, welche in 40. Tagen wieder verschwindet.

Man nimmt Scheidewasser, koche in diesem Galläpfel und Vitriol thue dazu soviel Salmiak⁸⁰ als in dem Scheidewasser zergehen kann, aus⁸¹ ein bißchen Gummi arabicum⁸². Und diese Dinte wird in 40. Tagen unsichtbar.

⁷⁸ Łut – dawna jednostka masy używana w Europie od średniowiecza do końca XIX wieku. Kupcy i mincerzy stosowali ją do określania wagi monet i wagi probierczej srebra. 1 łut = 1/32 funta. Jego wartość w zależności od stulecia i miejsca wynosiła od ok. 12 do 17 g.

⁷⁹ Przeskok w numeracji z XXV na XXXII.

⁸⁰ Chlorek amonu – można go otrzymać na skutek bezpośredniej reakcji kwasu solnego i amoniaku.

⁸¹ Tak w oryginale.

⁸² Guma roślinna twardniejąca na powietrzu. Można ją uzyskać w sposób naturalny przez nacięcie pnia lub gałęzi akacji senegalskiej i innych gatunków z rodzaju *Acacia* pochodzących z Afryki.

[s. 13]

XXXV. Unverlöschbare Schwarze Kreide zu machen.

Man nehme Wachs und Potasche, koche es unter einander bis ein ganz dicker Brey daraus wird darauf kein Wasser mehr steht; steht noch Wasser darauf so thue man noch mehr Potasche dazu bis es gut ist. Dann reibe man Caßler Schwarz⁸³ mit Wasser, thue von dieser Wachsmasse dazu und vermische es mit Leim bis die Kreide⁸⁴, welche zwischen zwey Glastafeln geformt wird, die gehörige Güte erlangt. Man kann jede Farbe brauchen.

XXXVI. Firniß zu machen.

Man koche Mohnöhl und lasse während dem einen Beutel worin Vitriol und Silberglätte⁸⁵ darin hängen, alldann braucht man ihn um ihn unter die Farben zu mischen welche dann schnell troknen. Mische man Kreide mit diesem Firniß; so wird ein sehr guter Kitt daraus; womit man Löcher in Gemälden verschmiert.

[s. 14]

XXXVII. Mittel wieder die Kopfschmerzen.

Nimm Weinrauthe, stoße sie mit scharfem Wein-Essig, streiche es auf ein Tuch und lege es über; wenn es troken wird, feuchte es von neuem mit Eßig an.

⁸³ Kolor określany również jako „Elphenbeinschwarz“ lub „Beinschwarz“ – barwnik pozyskiwany w wyniku palenia kości w zamkniętym pojemniku. W. J. Jones, *Historisches Lexikon deutscher Farbbenzeichnungen. Bd. I Einführung. Bibliographie. Althochdeutsch. Mittelhochdeutsch*, Berlin 2013, s. 1616.

⁸⁴ Przecinek pod literą „e“.

⁸⁵ Blei(II)-oxid – tlenek ołowiu (II). Dawniej tłumaczono jako „srebrna glejta” lub „srebrna piana”. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 696.

XXXVIII. Hitze und Röthe in den Augen vertreiben.

Nimm ein hartgesottenes⁸⁶ frisches Ey schneide solches in 2. Theile thue das gelbe davon, und hake das Weiße klein, dazu thue ein halb Quentchen⁸⁷ gepulverten Alaun, und 2. Quentchen gestoßenen weißen Zucker Candi⁸⁸, lasse alles beysammen eine Stunde stehen, hernach thue es in ein Tüchlein und drücke⁸⁹ den Saft in eine Schüssel. Unter diesen Saft mische 4 Löffel voll Rosenwasser, netze darin ein reines Tuch und lege es auf die Augen.

XXXVIII. Für starkes Nasenbluten.

Man nehme Leimen Erde⁹⁰ mache davon mit Eßig und Wasser einen Brey und schlage es zwischen einem Tuche kalt über die Stirne. Oder man halte in der Hand, auf welcher Seite das Blut gehet einen⁹¹ Stück Kreide bis es darin erwarmet.

[s. 15]

XI. Für Zahn Schmerzen.

Lasse in halb Eßig und halb Wein, etwas Kampfer zergehen, eine davon in Mund und behalte solches eine Weile darin.

Bistre⁹² zu machen.

Der Glanzruß wird einige Tage eingeweicht, dann mit der Hälfte Regenwasser und der Hälfte Essig gekocht, die Brühe durch ein Stück Lein-

⁸⁶ Hartgekocht – ugotowany na twardo.

⁸⁷ Dawna niemiecka jednostka masy, ¼ luta; niem. „ein Quentchen” – bardzo mało.

⁸⁸ Kandiszucker – cukier o dużych kryształach, otrzymywany w wyniku specjalnej krystalizacji.

⁸⁹ Forma Konjunktiv I była formą oboczną „drücke” w owym czasie [Jarosław Bogacki – dalej J. Bog.]

⁹⁰ Gliniasta ziemia. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 484.

⁹¹ Litera „n” zachodzi na literę „k”.

⁹² Poprawnie „Bister” (z fr. ciemnobrunatny, ciemnobrązowy) – aby wytworzyć ten przezroczysty pigment, należy rozpuścić smolistą sadzę, uzyskaną w wyniku spalania różnych gatunków drewna (najczęściej bukowego), w mieszance wody i kleju. Zob. *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 3, Leipzig 1905, s. 3.

wand und Löschpapier⁹³ friltirt⁹⁴ und dann zu einer dicken Brühe eingekocht welche zum Gebrauch ist.

Um auf grundirtem Papier tuschen zu können, muß dieses mit Bleiweiß grundirt seyn, denn Kreide saugt die Tusche in sich.

Zum Retouchiren ist Mastix⁹⁵ am brauchbarsten, indem er ganz schwach mit dem Ballen der Hand über die zu retouchirede Stelle gerieben wird. Will man von einem alten mit Mastix übefirnißten Bilde den Ueberzug weglösen, so reibe man mit dem trokenen Finger, und so wird sich allmählig der Mastix in Pulver auflösen und abfallen.

[s.16]

Ist das Bild nicht mit Mastix retouchirt gewesen, so kann man den Ueberzug von demselben mit Therpentinöhl auf eine kürzere Weise loswaschen.

Recept zu 4. Maas⁹⁶ Dinten.

8 Loth. Vitriol. 18. Loth Galläpfel. 12 Loth. Gummi. 1. Maas Weinessig, 3. Maas Regen, Schnee oder Flußwasser, wird gekocht und auf die mit Weinessig vermischte Masse so heiß gegossen als er⁹⁷ der Krug vertragen kann; nachdem rührt man die ganze Masse etliche Minuten um, so ist die Dinte, welche sehr schwarz und dauerhaft ist, und niemals schimmlich wird, fertig.

Lange dunkle Haare zu machen,

nehme man Haselnußöhl und salbe sie damit.

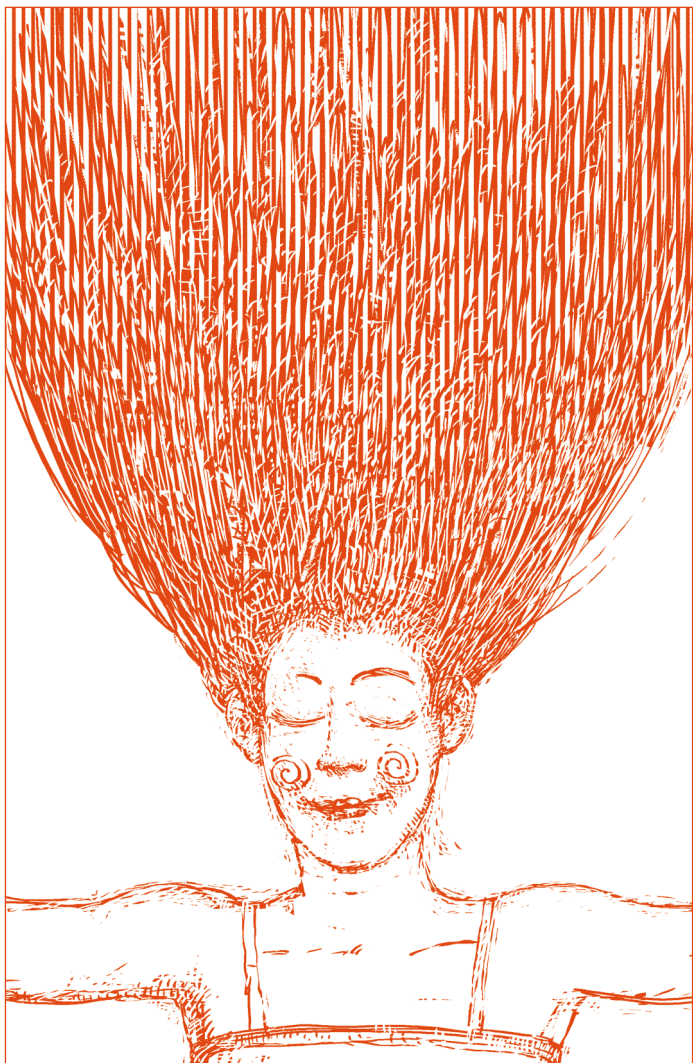
⁹³ „und Löschpapier“ dopisane nad tekstem.

⁹⁴ Powinno być „filtriert“.

⁹⁵ Żywica naturalna, pozyskiwana z balsamu wyciekającego z drzewa pistacji kleistej. Służy do sporządzania werniksu – stosowanego do utrwalania malowideł.

⁹⁶ Maas – mały ciężarek do ważenia cennych towarów w Holenderskich Indiach Wschodnich. Może oznaczać także miarę lub kufel. Zob. *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 13, Leipzig 1908, s. 10.

⁹⁷ Powinno być „es“.

[s. 17]

Altes Eisen 50. Tage in Weinessig liegen lassen, dann damit eine weiße Leinwand mittelst einer Bürste überstreichen macht die selbe dem Nankin⁹⁸ gleich.

Dintenflecke aus gedruckten Büchern zu bringen⁹⁹.

Man mische Spiritum Mynsichri mit dem 3ten Theil Spiritus Vitrioli¹⁰⁰ überstreiche mit dieser Mixtur den Flek und nehme gleich frisches Wasser; überfahre es noch einmal damit und der Dintenflek wird sich verlihren.

Ein Pastellbild zu fixiren.

Man nehme von

R.-Spiritus Vini.¹⁰¹ 1. Maas.

Sandrach¹⁰². 8. Loth

Mastix 2. Loth

harten Therpentin 1 ½. Loth.

bereite daraus einen Firniß und bestreiche mit demselben einigemal die verkehrte Seite des Pastell-Gemäldes. Der Firniß ziehet nun durch und befestiget die Farbe. Das Bild

wird zwar anfangs eklich aussehen, doch lasse man sich dadurch nicht abschrecken, sondern wenn es ganz durchzogen ist, bestreiche man es zu wiederholten malen auf der rechten Seite; als dann vergehen die Streifen und das Bild erhält ganz das Ansehen eines alten Oehlgemäldes.

⁹⁸ Nankin – nazwa tkaniny pochodzącej z chińskiego miasta Nankin. Rodzaj tkaniny płóciennej o grubym splocie. Zob. Pierer's Universal-Lexikon, t. 11, Altenburg 1860, ss. 663-664.

⁹⁹ Przepis był powszechnie stosowany. Zob. G. C. B. Busch, *Handbuch der Erfindungen*, t. 4, cz. 1, Eisenach 1806, s. 153.

¹⁰⁰ Vitriolgeist.

¹⁰¹ Spiritus Vini rectificatus – zawierający 95% alkoholu destylat lub wodny roztwór alkoholu etylowego.

¹⁰² Sandarak – żywica używana do wyrobu werniksów i lakierów.

Um ein altes unscheinbar gewordenes Oelgemälde, in Glanz zu bringen überziehe man es mit Honig und Gummi arabicum zu gleichen Theilen; dieser Ueberzug läßt sich mit Wasser wieder wegnehmen.

Um Oehle zu reinigen schabe man Blei hinein, dieses nimmt den Unrath mit zu Boden; und nun stellt man es zum gänzlichen Ausbleichen an die Sonne.

[s. 18]

Für verbannte Schäden.

Man nehme $\frac{1}{4}$ Seid.¹⁰³ Baumöhl, 4. Eßlöffel gelöschtes Kalkwasser. 1. Eßlöffel Silberglättessig¹⁰⁴, rühre es zu einem dünnen weissen Balsam zusammen, mit welchem man nun vermittelst einer weichen Feder, den verbrannten Flek schmieret. Sollte es zu stark seyn, (nehmlich Schmerzen verursachen) so nehme man etwas weniger Kalkwasser.

B. Das Kalkwasser wird gewonnen, wenn man ein Stück ungelöschten Kalk, einer Faust groß in einen Topf wirft, und solange Wasser dazu gießt bis der Kalk gesättiget ist und Wasser oben auf stehen bleibt, dieses siept¹⁰⁵ man nun durch bis es ganz klar wird und rührt es dann in das Baumöhl hinein, dazu r[ü]hrt¹⁰⁶ man noch den Silberglättessig, bis der weisse Balsam daraus entsteht. Für böse rothe Augen hilft Silberglätt-Essig in Wasser getropft bis das Wasser anfängt weißlich zu werden; damit arzt man ein Flekchen, mit welchem die Augen verbunden werden.

Sammet und Manchester werden am besten mit Spekschwarte gepuzt.

Zum Retouchiren ist der sogenannte Copaive¹⁰⁷ Balsam sehr gut, indem er zugleich das Gemählde nicht einschlagen läßt und bald troknet. Es

103 Seidel – dawna miara objętości, ok. 0,5 litra. Mrongovius podaje, że „to miara pewna, niby kwarta”. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 687.

104 Bleiessig – octan ołowiu. Nazywany także cukrem ołowianym ze względu na jego słodki smak. Organiczny związek chemiczny, sól kwasu octowego i ołowiu na II stopniu utleniania.

105 Durchsieben.

106 Miejsce uszkodzone, uzupełnione przeze mnie [MBM].

107 Copaiva- lub Copahu-Baum – amerykańskie lub brazylijskie drzewo balsamowe.

wird nur eine Wasser-Spitze unter jede Farbe genommen. X¹⁰⁸
Um en Mig nature¹⁰⁹ auf Elphenbein zu malen, koche man dieses erst in Wasser oder beßer in Essig, und mache es dann mit Bimsenstein¹¹⁰ matt. X Allein nur gewöhnlich¹¹¹ unter jene Farben welche viel Verwandschaft zum Wasser haben und also wenn das Oehl welches Ihnen beygemischt wurde, verflogen ist, ganz trokken werden und zerbröckelt werden können, um dieses nun zu verhindern, mischt man obengenannten Balsam unter sie, welcher in¹¹² Ihnen, da er Harzig ist, beständig den Saft erhält. Jene Farben welche ohne-

[s. 19]

dieß mehr Verwandschaft zum Oehl haben (Lasurfarben¹¹³.) bedürfen ihn nicht. Auch hat er eine trocknende Eigenschaft, daher er gebraucht werden kann, über die Retouchirbutter¹¹⁴, bey welcher man sonst einen besondern Trokkenfirniß nöthig hat. Zu merken ist daß die Retouchirbutter nur sehr dünn aufgetragen und wohl auf dem Gemählde verrieben werden muß, weil sonst die darauf glasierte Farbe¹¹⁵, gleichsam gerinnt und Grün-

108 Dalsza część tekstu przy „X”. Zrezygnowano z ciągłości tekstu, aby nie przerwać ciągłości stron.

109 Mignature – przestarzała forma słowa „miniature”, pol. miniatura.

110 Bimsstein/Bims – pumeks.

111 Wyraz dopisany nad tekstem.

112 Wyraz dopisany nad tekstem.

113 Farby laserunkowe – tworzą transparentną powłokę, która zmienia ton lub barwę niższych warstw obrazu, zwłaszcza olejnego. „Lasurfarben” można tłumaczyć także jako: lazur, błękit, farba lazuruwa, błękitny albo modry kolor. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 474.

114 Retouchirbutter – mieszanka oleju z maku, pokostu z mastyksu i śliny. Używana przez malarzy przy wykańczaniu obrazów. Zob. H. A. Pierer (wyd.), *Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit oder neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe, bearbeitet von mehr als 300 Gelehrten*, s. 31.

115 Glasirfarbe (inaczej „Glasurefarbe”, „Lasierfarbe”) – lekka farba, nanoszona cienkim pędzlem na inne farby, które bardziej błyszczą. Zob. W. J. Jones, *Historisches Lexikon deutscher Farbzeichnungen. Band I Einführung. Bibliographie. Althochdeutsch. Mittelhochdeutsch*, Berlin 2013, s. 1740; J. K. G. Jacobson, *Woerterbuch oder alphabetische Erklaerung aller nuetzlichen mechanischen Kuenste...*, Berlin-Stettin 1782, s. 112.

chen bildet. Es ist nur die R.Butter¹¹⁶ deßwegen da, damit sich die obere Farbe¹¹⁷ mit der unteren leichter und sanfter vereinige. Nochmehr wird für die Dauer des Saftes in einem Gemählde gesorgt wenn man die Erdfarben (welche das Oehl von sich lassen und trokken werden, worunter vorzüglich die Ockers) mit einem Oehl abreibt, worin ganz gereinigtes Wachs (an der Sonne) aufgelöset worden. Dieses Mittels bedienten sich Titian¹¹⁸ und hauptsächlich Corregio¹¹⁹ den Erfolg zeigen Ihre Werke.

Ein Elphenbeinplatte zu¹²⁰ einem¹²¹ Miniatur Gemälde zuzurichten, bediene man sich, in einem Mörser fein zerstoßenen Glases, welches dann erst¹²² durch ein feines Tuch gebeutelt¹²³; wird, mit diesem durchgebeutelten feinen Glasstaub reibe man auf einem Farbenstein¹²⁴ die Elphenbeinplatte; auf welcher man nun eine Farbe über die andere lasiren¹²⁵ kann, welches ohne diese Vorbereitung nicht geschehen kann.

Alle Erdfarben, besonders Okkers müssen erst geschleimt¹²⁶ werden, um sie von den fremdartigen Stein und Thon-Theilchen zu reinigen. Ausgenommen dunkler Oker, der gewöhnlich dann lichter und trübe wird¹²⁷. Dies thut man folgender

116 Skróć od „Retouchirbutter”.

117 Wyraz dopisany nad tekstem.

118 Tiziano Vecelli (ok. 1488-1490 – 1576) – włoski malarz i czołowy przedstawiciel szkoły weneckiej włoskiego malarstwa renesansowego.

119 Antonio Allegri da Correggio (1494-1534) – włoski malarz okresu dojrzałego renesansu.

120 Skreślenie litery „m” przez autora.

121 Wyraz dopisany nad tekstem.

122 Wyraz dopisany nad tekstem.

123 Beuteln – południowoniemiecki odpowiednik słowa „schütteln”. Ale także „durch den Beutel laufen lassen”, czyli „przepuszczać przez sito, pytlować”. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 167.

124 Szeroki, płaski kamień, na którym malarz rozciera swoje farby.

125 Powlekać obraz przezroczystą farbą.

126 Abschlämmen – metoda służąca do rozdzielania mieszanki tworzyw. W pierwszej fazie wrzucano mieszankę do cieczy, w której następnie była wirowana. W ten sposób, w zależności od ciężaru, materiały stopniowo się osadzały.

127 Zdanie dopisane przez autora.

maßen: Man nimmt einen großen Topf, worin man die Farbe zu kleinen Stücken zerklopft, hineinthut und nun Wasser bis oben an darauf gießt. Innerhalb 24. Stunden löst sich die Farbe auf. Ist die eigentliche Farbe leichter als die Steinchen und der darin enthaltene Unrath (wie es bei den Ockers mehrentheils der Fall ist) so senkt sich dieser zu Boden und die Farbe löst sich nun ganz im Wasser auf, dieses gefarbte Wasser gießt man nun ganz behutsam in eine große flache Schüssel und läßt darin die Farbe sich vom Wasser ganz absondern, welches nun klar obenauf stehen bleibt. Jetzt nimmt man eine gläserne Röhre oder eine neue Gypspfeife hält das obere Ende derselben zu und gießt sie voll Wasser; diese gefüllte Röhre br[i]ngt¹²⁸ man nun indem man den Kopf der Pfeife mit dem Finger zuhält ganz behutsam in dieses obenstehende Wasser läßt das obere Ende frei und [...]rinnt¹²⁹ das ganze in der Röhre enthaltene Wasser heraus, welchem auch alles das andere folgt, weil in der Röhre ein Luftleerer Raum entstanden ist, in den das Wasser durch den äußeren Druck der Luft zu steigen genöthiget ist. Das noch übrige Wasser läßt man nun in der Wärme (oder an der Sonne) völlig verdünsten und das Farbenpulver trokken werden welches man dann zum Gebrauche reibt. Ist aber bey einer Erde der Unrath leichter als die Farbentheile, so bleibt der Unrath auf dem Wasser und kann von Zeit zu Zeit abgeschöpft werden.

113. Eine sehr schöne gelbe Lasurfarbe ins Fleisch, giebt dunkle grüne Erde gebrannt – Caput mortuum – Russischgelb gebrannt giebt Chinesischroth. – Gebrannter Umbra¹³⁰ –

¹²⁸ W słowie „bringt” Herrmann zapomniał litery „i”, ale nad literą „n” znajduje się kropka charakterystyczna dla litery „i”.

¹²⁹ Wyraz nieczytelny. Herrmann napisał najpierw „nun”, a potem poprawił prawdopodobnie na „ezte” w znaczeniu „jetzt”.

¹³⁰ Naturalny półlaserunkowy pigment używany w malarstwie. Uzyskiwany jest przez pławienie i mielenie skały. Powszechnie stosowany od XV w.

[s. 21]

Um die Aechtheit des Ultramarins¹³¹ zu erfahren; mache man mit ihm eine Feuerprobe. Man gebraucht hiezu eine Kohle, schneidet darin 2 flache Loecher, in deren eines man den zu versuchenden Ultramarin, in das andere etwas Schmalte giebt. Nun zündet man die Kohle vermittelst einer Löthröhre, wie sie bey Goldarbeit von gebräuchlich¹³² ist, an, und bringt die Kohle zum glühen. Die Schmalte schmilzt zu einem blauen durchsichtigen Glase; der ächte¹³³ Ultramarin aber schmilzt zu einem grauen mit undurchsichtigen Blau geaderten Stein, die durchsichtigen blauen Streife[n] darin aber, sind falsch und verrathen die darin enthaltene Schmalte.

Die Probe des roten Lakkes, ist, ihn in Zitronnensaft zu reiben; (oder was noch stärker in Kalkwasser) hält er darin seine Farbe, so steht er auch auf immer. N. B. ¹³⁴ das Kalkwasser wird gewonnen, wenn man ein Stück Kalk in einem Topf Wasser wirft und ihn ganz sich¹³⁵ löschen läßt. Das oben auf stehende klar-gewordene¹³⁶ Wasser ist nun das Kalkwasser.

Jeder Zinnober¹³⁷ muß erst geschlemmt¹³⁸ werden; um ihn von den Schwefeltheilchen zu reinigen, welche sich bey der Prapipitation¹³⁹ in einer gelben Haut oben auf dem Wasser setzen, die nun abgenommen werden muß. Das sicherste Zeichen der Reinheit des Zinnober ist seine größere Dunkelheit.

Der beste Gemälde Ueberzug fast von aller den mancherley Firnissen, ist der aus Therpentin bereitete indem er sich nicht nur auf eine leichte Art,

131 Niebieski pigment mineralny pochodzenia naturalnego lub syntetycznego.

132 Powinno być: „bey Goldarbeiten gebräuchlich ist”.

133 Wyras dopisany nad tekstem.

134 Skróć od „nebenbei”.

135 Wyras dopisany nad tekstem.

136 Wyras dopisany nad tekstem.

137 Mineral składający się z siarczku rtęci. Także odcień koloru (tzw. chińska czerwień) wpadający nieznacznie w kolor pomarańczowy, pozyskiwany właśnie z cynobru.

138 Zob. „Abschlämmen”.

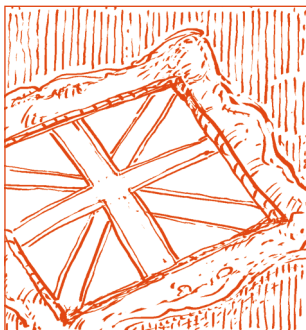
139 Zjawisko powstawania osadu w roztworze.

blos mit dem Finger wieder von dem Gemälde abreiben läßt, sondern auch nicht nachdunkelt oder braun wird. Er wird gewonnen, aus: hartem Therpentin, welcher pulverisiert und in doppelten Therpentinöhl aufgelöst wird. Doch steht er längstens 20. Jahr. So ist Eyerklar, welches man häufig¹⁴⁰ zum Ueberziehen braucht, nur mit Einschränkung und viel Vorsicht anzuwenden. Denn steht es ohngefähr 10. Jahre auf einem Bilde, so läßt es sich fast garnicht mehr herunter bringen, indem es ganz verhärtet, und über dunklen Stellen, dem Ansehen nach eine Art von Schimmel

[s. 22]

bildet; das einzige Mittel beruht dann auf einem Grundsatz in der Chemie, : Jede Sache läßt sich durch die Sache selbst wieder auflösen: Also auch hier. Nur durch häufig wiederhohltes Abwaschen und Wiederauftragens von Eyerklar, kann man das alte verhärtete, wieder herunterbringen; dieß kann aber durch das viele Wasser öfters die nachtheiligsten Folgen für das Gemälde haben. Um das Eyerklar unschädlich zu machen nehme man zerlassenen Zucker darunter; doch darf es auch dann nicht über 1. Jahr auf dem Bilde gelassen werden. (Der Zucker macht es geschmeidiger)¹⁴¹.

Englisch Roth hat die Eigenschaft, daß es sich durch keine Farbe verdrängen läßt sondern immer wieder durch jede auch so stark aufgetragene, mit der Zeit sich durch frißt, daher es als¹⁴² Fleischtinte nur mit vieler Vorsicht gebraucht werden muß indem es zustark nachröthet. Zinnober röthet zwar ebenfals nach, aber sogleich in einigen Tagen und bleibt dann unveränderlich.

140 Wyrac dopisany nad tekstem.

141 Zdanie dopisane na końcu strony.

142 Wyrac dopisany nad tekstem.

Ein gutes Schwarz, giebt Schwarze Kreide kleingestoßen, pulverisirt und geschlemmt in Wasser; dann noch recht viel Wasser daraufgegossen daß es eine dünne Brühe wird, und nun einige Stunden gekocht, damit der darin enthaltene Salpeter herauskoche. Nun läßt man es, kalt geworden, sich setzen, troknen, und reibt die Kreide dann in Oehl.

Mit Mohnöhl und Salz reibt man die auf einer Palette getrokneten Farben ab.

[s. 23]

Verschiedene zum Radiren¹⁴³ gehörige Sachen.

Erstes der Aetzgrund¹⁴⁴. Dieser wird gemacht aus, folgenden Spezies in fdem¹⁴⁵ Verhältniß von:

2. Loth. Junfern wachs¹⁴⁶ /Weiß Wachs./

2. [Loth.] Judenpech. /Asphalt./

1. [Loth.] Mastix.

½. Loth. Colophonium¹⁴⁷. Die 3. letzteren Species werden feingerieben und in das, über Kohlf Feuer geschmolzene Wachs geschüttet und zu einer Rolle geknetet welche mit Taffet¹⁴⁸ überzogen wird und nun gebraucht werden kann; indem man die Platte über Kohlf Feuer erhitzt und mit¹⁴⁹ dem Aetzgrund darauf hin und her führt, welche Masse dann mit einem mit Baumwolle ausgepolsterten Taffet ausgeglichen wird. Diesen Grund macht man nach gedigtem Aetzen wieder herunter mit Therpentinöhl und einem Lappen, oder über Kohlf Feuer, aber ohne Lohe.

¹⁴³ Akwaforta, kwasoryt – technika graficzna wklęsła. Polega na wykonaniu metalowej formy drukowej z rysunkiem uzyskanym za pomocą trawienia.

¹⁴⁴ Blacha powleczonea pewnym gatunkiem pokostu – jest to więc blacha przygotowana do wytrawienia. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 83.

¹⁴⁵ Skrót od „folgendem”.

¹⁴⁶ Wersja pełna słowa niem. to „Jungfernwachs” – pol. biały воск lub jarzący воск. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 428.

¹⁴⁷ Naturalna żywica miękka, pozostałość po oddestylowaniu terpentyny z żywicy drzew iglastych.

¹⁴⁸ Tafta.

¹⁴⁹ Wyraz dopisany nad tekstem.

Für 4. [...] gelbes Wachs und 6 [...] Pech, mit einander geschmolzen giebt die Masse zu dem Wachs rande bey radirten Sachen, welche nun geätzt werden sollen.

Dekmasse der Sachen welche schon durch das Scheidewasser genug gefressen haben.

Wachs, Unschlitt, Baumöhl und Kienruß zu gleichen Theilen geschmolzen und aufgetragen mit einem Fischpinsel.

[s. 24]

Crocus Martis, (Höchstoxidiertes Eisen, Eisensafran¹⁵⁰) mit Wasser eingenommen macht Röthe im Gesichte.

Der Gesundheitstaffet¹⁵¹, als probates Mittel für Podagra, ist in Commission zu haben bey dem Kauffmann Tobias Marcus in Frankfurth an der Oder. Für das Wachsen des Haares, hülft Rosenpomade; auch eine andere noch, welche aus rohem Rindmark (bey dem man vorher das Blut ausgewässert hat) Citronensaft, Arrak¹⁵² (und Wohlriechendem Wasser, wenn man will) in einem Mörser durcheinander zu einer Salbe gerieben, bereitet wird. Das Haar kraus zu machen, darf man es nur oft mit Arrack der mit Wasser vermischt ist, waschen.

Um einen guten Bischof¹⁵³ zu bereiten, nimmt man auf 1. Quart rothen Wein ½ [...] Zucker und 1. ½. Citrone.

[s. 25]

Eine probate, sehr gute Salbe für offene Wunden (zb.¹⁵⁴ wie bey meinem Fuße, welche vom Aufkratzen einiger Blätterchen herrührte) ist, nach der Verordnung des Le. D. Koberwein,

¹⁵⁰ Eisenoxyd – tlenek żelazowy.

¹⁵¹ Gesundheitstaffet – specjalny rodzaj tafty używany do celów leczniczych. Szyto z niej nawet garnitury. *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. In 32 Teilbänden. Leipzig 1854-1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971, [dostęp 09.09.2019r.], http://woerterbuchnetz.de/DWB/call_wbgui_py_from_form?sigle=DWB&mode=Volltextsuche&hitlist=&patternlist=&lemid=GG12405.

¹⁵² Arak – napój alkoholowy o smaku anyżkowym.

¹⁵³ Nazwa napoju.

¹⁵⁴ Skrót od „zum Beispiel” – na przykład.

„Provencer – Oehl, welches man über einem Feuer (oder brennenden Lichte) warm macht und weißes gereinigtes Kerzenwachs und etwas Hirschinfelt¹⁵⁵ darin zerschmelzen läßt, nachdem es erkaltet, ist die Salbe zum Gebrauche fertig.“

Dintenfleken werden aus Zeugen, mit im Wasser aufgelösten Bitterklee-saltz herausgewaschen, und wenn dieses nochmals mit bloßem reinen Wasser wiederholt wird, ganz ohne Nachteil für die Farbe des Zeuges.

Asphalt, wird mit Weingeist fein gerieben, getrocknet, und dieses Pulver mit Trokenn-Firniß und Oehl auf der Palette angemacht. (Oder man läßt ihn, trocken fein gerieben mit Therpentin-Oehl auf einem gelinden Kohlenfeuer auf.)

Palmaroli¹⁵⁶.

Silber wird geputzt mit, in kochendem Wasser aufgelöstem Alaun, vermittelt eines Zahnbürstchens doch bloß das matte Silber, das glatte glänzende wird mit Leder gerieben; (wenn es nehmlich bloß angelaufen

ist) hat es aber Fleken, so nimmt man Eau de Cologne, oder Spiritus, aber niemals Kreide; (außer wenn man dem Silber deren Glanz geben will. [])

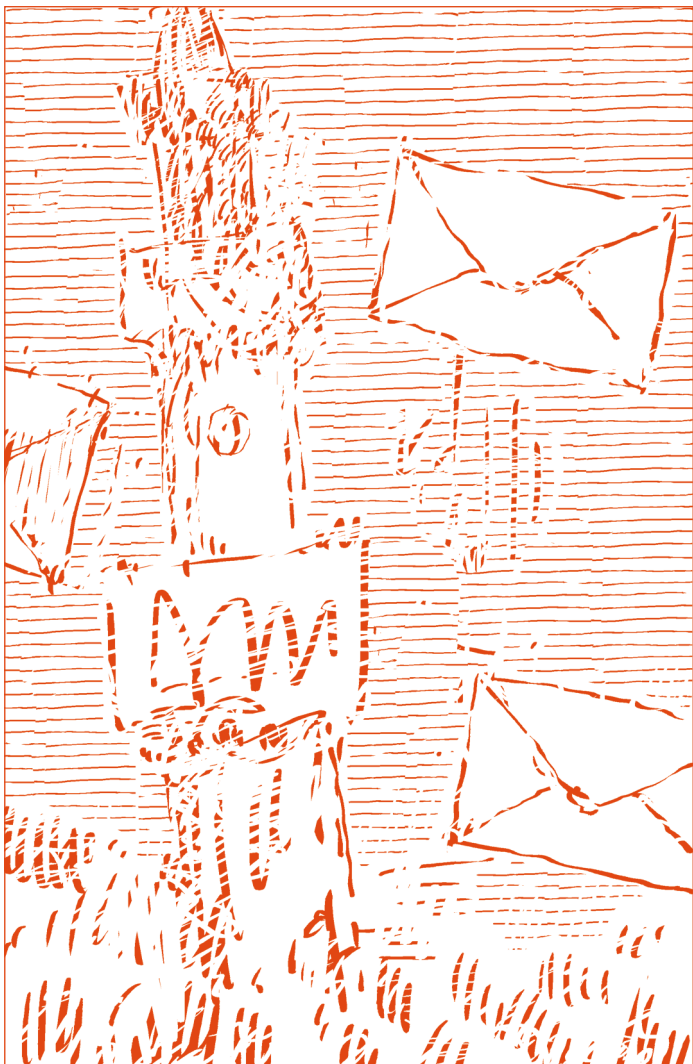
Goldene Ketten werden in eine Flasche Bier gehangen, geschüttelt und dann herausgenommen an der Luft getrocknet.

Ein Theil Kandiszucker und 2. Theile von dem besten weißen Gummi, mit Wasser aufgelöst, giebt auch einen vorzüglich brauchbaren Firniß für Oelgemälde, welcher sich sehr leicht wieder mit Wasser abwaschen

¹⁵⁵ Używany do smarowania racic bydła, które chorowało na pryszczycę. Niem. „Hirschinfelt” może oznaczać łój jelenia lub olej pozyskiwany z rogów jeleni. Może także chodzić o tłuszcz jelenia, czyli niem. „Hirschfett”. Zob. S. Hahnemann, *Apothekerlexikon*, cz. 2, Leipzig 1795, ss. 418-420.

¹⁵⁶ Pietro Palmaroli (1775-1823) – malarz i restaurator obrazów.

läßt, ohne den Gemälden im geringsten zu schaden. Sein Glanz hängt von mehreren oder minderen Zusätze des Wassers ab.

[s. 26]

(Malerfarben aus dem Krapp¹⁵⁷.) Krapp-Carnim¹⁵⁸ von dunkler Purpur – Carmaisin u¹⁵⁹ Rosen-Farbe, das Loth zu 4. [rttl?]¹⁶⁰ Courant¹⁶¹, anwendbar in jeglicher Art der feinen Malerei; Krapp-Lak von der dunkelsten Carmaisinfarbe, das Loth 1 ½. [rttl?] dito von Purpur- u[nd] Rosenfarbe das Loth 1. [rttl?] Lasurfarben u[nd] nur in Oel u[nd] Wachsseife zu gebrauchen. Krapp-Rosa zur Zimmer-Malerei, das Pfund 2 2/3 [rttl?], dauerhaft auch auf trokenen Kalkwänden in der Sonne. Alle diese genannten, aus Schlesiischen Krapp bereiteten Farben, sind ganz ächt, und werden von keiner, in Frankreich oder sonst wo bereiteten, an Schönheit u[nd] Ergiebigkeit übertroffen. Aus den Rückständen bereite ich mit einem Zusatz von Carmin aus Fernnen [Laub?]-Holz : Carminirtes Krapp-Rosa, das Pfund 2 [r.?], eine Farbe, die zwar außerordentlichen Glanz hat, vor der Luft u[nd] Sonne aber geschützt werden muß, und sich daher vorzüglich zur Dekorations-Malerei u[nd] für Zimmer eignet, welche der Sonne nicht ausgesetzt sind. Kaufleuten, welche mit Malerfarben handeln, gebe ich einen ansehelichen Rabatt, dagegen besorge ich die Versandungen nicht, sondern ein Jeder beliebe sich dieserhalb an seine hiesigen Geschäfts-Freunde zu wenden, so wie ich über das Eine oder das Andere sehr gern ausführlichere Auskunft gebe, die Briefe mir aber portofrei erbitte.

I. A.¹⁶² Streccius, in Berlin, Neue Promenade No 10.

157 Färberkrapp – marzana barwierska / farbierska. Z kłącza tej rośliny otrzymuje się barwnik – alizarynę, którym dawniej barwiono tkaniny na czerwono, brązowo i fioletowo.

158 Alizaryny (kraplak) były sprzedawane pod różnymi nazwami, np. krap-karmin. Zob. *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 9. Altenburg 1860, ss. 769-770.

159 Skrót od „und”.

160 Prawdopodobnie skrót od „Reichsthaler”.

161 Courant – będący w obiegu.

162 I. A. – inicjały, bądź też skrót od „Im Auftrag” – na zlecenie.

[s. 27]

Reinigung der fetten Oele, (Leinöhl, Mohnöhl etc.)

Auf 100. Theile des zu reinigenden Oels, setzt man 2. Theile wasserfreye Schwefelsäure, rührt alles anhaltend wohl unter einander. Das Oel verändert auf der Stelle seine Farbe, wird verdickt, und nimmt ein scharzgrünes Ansehen an, aber nach 3. Viertel-Stunden erscheint es voller Flecken, und man läßt nun das Umrühren beendigen. Jetzt werden nun 200. Theile Wasser zu dem Oele gesetzt, alles eine halbe Stunde recht gut unter einander geschlagen und dann alles in Ruhe gelassen. Nach einer Zeit von 8. Tagen schwimmt das Oel auf dem Wasser und die untere wäbrichtsaurer Flüssigkeit, ist nun mit vielen kohligen Theilen gemengt, welche letztere jedoch in einer besondern Schicht ganz unten liegen.

Um das so gereinigte aber noch immer etwas trübe Oel vollkommen klar zu machen, wird solches nun entweder durch Baumwolle, oder noch besser durch gröblich gestoßene Holzkohle filtrirt und man erhält das Oel dann klar und rein; und brauchbarer als vorher, zu jedem Behuf.

Den Oelfirniß gewinnt man am besten, wenn 1. Pfund Leinöl oder Mohnöl mit 2. Loth fein zerriebener Bleyglätte bis zur völligen Auflösung der Lezteren, und bis zur Verdunstung aller Wäbrigkeit gekocht werden. Alle anderen Zusätze sind hiebey ganz überflüssig.

Wenn man eine gesättigte Chlorin-Kalk-Auflösung filtrirt, und Kupferstiche, welche durch Alter gelb geworden sind, in dieselbe taucht, so wird das Papier wieder vollkommen weiß. Fünf Minuten reichen hier bei stark befleckten Kupferstichen. Der Kupferstich wird dann herausgenommen u[nd] gewaschen.

Stumaczenie

[s. 1]

Na wzdęcia najlepiej wypić wodę z wodociągów¹⁶³ (wodę rzeczną), w której należy rozpuścić wystarczająco dużą ilość cukru.

[s. 2]

I Środek na pot i zmęczenie

Włóż liście osiki¹⁶⁴ do pończoch, w których chodzisz, a nie będziesz odczuwał zmęczenia podczas długiej podróży.

II Środek na ugryzienie wściekłego psa

Spal korzeń krzewu dzikiej róży, a proszek, który powstał w wyniku spalania, podaj osobie ugryzionej przez wściekłego psa, wtedy ugryzienie jej nie zaszkodzi.

III Środek na celne strzelanie

Ususz krew nietoperza i dodaj trochę do prochu strzelniczego; następnie wyjmij jeszcze ślepego skowronka z gniazda, rozgnieć go na proszek, a potem wmieszaj też trochę tego proszku do prochu strzelniczego. W kuli zrób dziurę i włóż do niej trochę spadającej gwiazdy. Obojętnie jaką śliską materię napotkasz, to zawsze trafisz w cel. Kiedy byłem dzieckiem, myślałem i postępowałem jak dziecko¹⁶⁵.

¹⁶³ Istniała wówczas pierwotna forma wodociągów. Woda była doprowadzana do ujęć publicznych rurami [J. Bog.]

¹⁶⁴ Osika zawiera duże ilości salicylanów – są to analogi aspiryny, które mają działanie przeciwbólowe, przeciwzapalne. Aspiryna jest środkiem napotnym, ale jeżeli nie ma gorączki, to oddziałuje słabiej. Osika zawiera też garbniki, które mają działanie ściągające, a ponadto zawierają mikro- i makroelementy, witaminy, cukry itd. [Józef Boryczka / Maria Pajak – dalej J. B. / M. P.]

¹⁶⁵ Zdanie dopisane nad tekstem.

IV Środek na szczury

Rozsyp potaż¹⁶⁶ w miejscu, w którym prawdopodobnie przebywają szczury, wtedy na pewno szybko znikną.

[s. 3]

V Środek na robaki w mięsie

Powieś mięso na haku z brzozy lub z różg na miotłę¹⁶⁷, a żadna larwa nie wejdzie ci do mięsa.

VI Szybkie zatamowanie krwi

Rozgnieć szalwię¹⁶⁸ i połóż ją na ranie. Można też pobrać trochę krwi od osoby, która się skaleczyła, i podać jej do picia trochę własnej krwi wymieszanej z ciepłym winem¹⁶⁹.

VII Środek na dobrą pamięć

Czubek głowy masuj codziennie 3-4 kroplami olejku różanego¹⁷⁰ zmieszanego z olejkiem rucianym¹⁷¹. Lub dodawaj co dzień łyżeczkę białej musztardy¹⁷² do kawy¹⁷³. (Kiedy byłem jeszcze dzieckiem).

166 Otrzymywany dawniej z popiołu drzewnego węglan potasu. Zob. *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 13, Altenburg 1861, ss. 441-442.

167 Być może to hak ma być zawieszony na poprzeczce sporządzonej z brzozy lub różg na miotłę. Możliwe są różne interpretacje tekstu oryginału.

168 Szalwia zawiera między innymi olejek szalwiowy (w jego skład wchodzi cineol, który ma działanie odkażające, antyseptyczne), garbniki (działają ściągająco, zmniejszają przepuszczalność ścian naczyń krwionośnych), fitosterole, flawonoidy, seskwiterpeny [J. B. / M. P.]

169 Dawniej wino i octy winne były podstawowym rozpuszczalnikiem w recepturze [J. B. / M. P.]

170 Olejek różany to multiwitamina [J. B. / M. P.]

171 Olejek ruciany zawiera rutynę – środek obkurczający naczynia włosowate. Leki doskonale przenikają przez skórę, ale czy ten zestaw wzmacniał pamięć? [J. B. / M. P.]

172 Musztarda biała zawiera nasiona gorczycy białej – jej wyciągi wodne powlekają błonę śluzową żołądka, chroniąc przed nadkwaśnością, którą może spowodować kofeina [J. B. / M. P.]

173 Kawa zawiera kofeinę – alkaloid pobudzający aktywność fizyczną i psychiczną, powodującą jasność umysłu, ale czy polepszał pamięć? [J. B. / M. P.]

VIII Przepis na sympatyczny¹⁷⁴ atrament

Jeśli pisze się sokiem z cytryny lub cebuli, lub roztartym i rozpuszczonym w wodzie chlorkiem amonu na białym papierze, to wcześniej niewidoczne litery stają się widoczne, kiedy ogrzejemy papier przy ogniu. Jeśli piszemy moczem lub białym octem,

[s. 4]

pismo ukaże się, gdy potrzemy je spalonym papierem.

IX Jak zrobić cukier mleczny

Odstaw świeżo wydobre mleko, aby wystygło. Po zdjęciu śmietany przelej nieugotowane mleko do żelaznego naczynia i wystaw je na mróz, niech zamarznie. Jeżeli jednak zamarznie i powstanie lód, podgrzej lekko naczynie, tak aby za pomocą drewnianej szpatułki można było odkleić bryłę lodu od pojemnika. Wokół tej bryły lodu powstanie wnet na grubość palca biały puder, który będzie występował obficie, jeżeli bryłę lodu będziemy wystawiać na zimne powietrze. I ten puder to właśnie cukier mleczny. Kiedy trochę tego proszku rozpuścimy w wodzie, otrzymamy natychmiast najsmaczniejsze mleko.

X Jak zafarbować główkę fajki z sepiolitu¹⁷⁵

Główkę fajki należy pokryć mieszką ze smoczej krwi¹⁷⁶ i oleju orzechowego.

¹⁷⁴ Niewidoczny w momencie zapisywania na papierze, wywoływany za pomocą wysokiej temperatury lub odczynników chemicznych.

¹⁷⁵ Minerał pospolity z gromady krzemianów.

¹⁷⁶ Miękka żywica naturalna, pozyskiwana z palmy *Calamus draco*, czyli draceny smoczej, zwanej także drzewem smoczym lub smokowcem. Zob. *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 5, Altenburg 1858, s. 286.

XI¹⁷⁷

XII Środek zapobiegający porostowi włosów

Miejsce, w którym nie chce się mieć włosów, należy często smarować sokiem z tarniny¹⁷⁸.

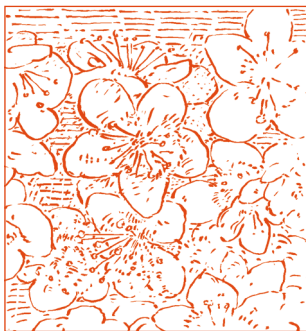
XIII Jak przywrócić świeżość kolorów

Weź dwie trzecie niegaszonego wapna, jedną drugą popiołu, sześć siódmych przejrzystej czystej wody i wymieszaj je drewnianym patyczkiem w miedzianym garnku, aż mieszanina będzie przezroczysta. Tym rozwiązaniem należy wyczyścić plamy na przedmiotach lub suknach. Po wyschnięciu powinien ukazać się ich prawdziwy kolor.

[s. 6]

Środek na znamiona i piegi

Pokrój chrzan¹⁷⁹ na drobne kawałki i zalej ostrym octem winnym. Odstaw zalany chrzan na czternaście dni w zimne miejsce w szczelnie zamkniętym pojemniku. Przed pójściem spać przemyj plamy tą esencją. Kwiat tarniny¹⁸⁰ jest również dobrym środkiem na piegi. Należy ugotować kwiat tarniny w mleku, ostudzić je i myć się nim wieczorem. Tak przyrządzone mleko można także pić.

177 Tekst zamazany.

178 Tarnina zawiera dużą ilość m.in. garbników, które garbując skórę powodują ścieranie naskórka i denaturację białka. Stanowi to swoistą depilację z cebulkami włosowymi [J. B. / M. P.]

179 Chrzan był lekiem używanym w postaci alkoholatury, zawiera dwa razy więcej witaminy C (kwas askorbowy) niż cytrusy [J. B. / M. P.]

180 Kwiat tarniny zawiera garbniki, które razem z chrzanem mają działanie powierzchniowo złuszczące [J. B. / M. P.]

Środek na brodawki

Smaruj brodawki kilka razy dziennie drożdżami piwnymi¹⁸¹ i pozwól im wyschnąć na nich.

Sposób na oczyszczenie oleju

Pokrój lub zetrzyj ołów na małe kawałki i wrzuć je do zabrudzonego oleju. Ołów dzięki swoim właściwościom – ciężkości i sile przyciągania – pociągnie za sobą zanieczyszczenia na dno pojemnika i oczyści w ten sposób olej. Po wystawieniu na słońce stanie się całkiem biały.

Papier posmarowany fusami można wykorzystać do rysowania.

[s. 7]

XV Procedura, za pomocą której można usunąć z miedziorytów plamy po piwie, kawie, owocach i inne, a także oczyścić kartki zepsute przez dym i zanieczyszczone przez muchy.

Przygotuj blaszane koryto z blachy białej¹⁸², wysokie na 3 cale; przy jego krawędzi na dnie powinna znajdować się dziura, którą można zatkać korkiem. W tym korycie należy poukładać prosto zanieczyszczone kartki; duże kartki jedna na drugą, małe kartki obok siebie. Po ułożeniu w ten sposób wszystkich kartek, należy je zalać czystą wrzącą wodą, tak aby poziom wody sięgał ponad kartki i aby porządnie przesiąkły. Pozostaw zalane kartki w korycie, aż woda ostygnie. Później wyjmij korek i spuść wodę. Ponownie zatkać dziurę i zalej kartki wrzącą wodą. Nieraz wystarczy zalać kartki tylko raz, ale zależy to od tego, jak bardzo kartki są zabrudzone. Brud, bez naruszenia kartek, odzepi się od nich i przeniknie do wody; kiedy woda nie jest już brudna, nie ma potrzeby ponownie zalewać kartek. Niech teraz dziura w korycie pozostanie otwarta. Koryto należy nieco przechylić, aby

¹⁸¹ Drożdże piwne oprócz witamin z grupy B zawierają związki siarkowe stosowane w leczeniu trądziku, egzem, wysypek i brodawek. Do dzisiaj zaleca się picie drożdży przy problemach skórnych [J. B. / M. P.]

¹⁸² Cynowanej.

[s. 8]

woda mogła całkowicie spłynąć; tak ustawione koryto zostaw na 24 godziny, aż zauważysz, że kartki są w miarę suche. Nie będziesz musiał się wtedy przejmować, że podrażnią się podczas wyjmowania. Następnie bardzo ostrożnie rozłóż kartki pojedynczo na dużych czystych teczkach lub czystych prześcieradłach¹⁸³, aby mogły wyschnąć. Tak rozłożone kartki można wystawić na słońce. Jednak zanim wyschną, należy je jeszcze raz połączyć i spryskać zimną czystą wodą. Czynność tę należy powtarzać z obu stron tak długo, aż kartki będą wystarczająco białe. Oczywiście, plamy z atramentu i tłuszczu stanowią wyjątek.

XVI Jak sprawić, aby nasiona szybko kiełkowały

Należy namoczyć np. nasiona sałaty przez 24 godziny w wodce i zasiać je potem w ziemi, która zostanie wymieszana z jedną trzecią niegaszonego wapna. Zasiane nasiona należy następnie podlać za pomocą konewki z drobnymi dziurkami. W przeciągu pół godziny można zauważyć wysokie roślinki sałaty.

XVII Jak spalić nitkę, na której wisi pierścionek, tak aby pierścionek nie spadł

Przez 3 lub 4 dni moczyć nitkę w szklance wody rzecznej,

[s. 9]

do której dodano łyżkę zwykłej soli. Po upływie wyznaczonego czasu wyjmij nitkę i dobrze ją wysusz. Następnie weź pierścionek i przymocuj go do nitki. Potem umieść go nad płomieniem. Nitka się zapali i spłonie, ale będzie na tyle trwała, aby utrzymać ciężar pierścionka.

XVIII Jak uwidocznienie wypukłe pismo na jajku

Wybierz jajko o nieco grubszej skorupce, umyj je w świeżej wodzie i wysusz dokładnie za pomocą lnianej szmatki. Następnie rozpuść nieco łożu na łyżeczce, umieszczając ją nad lekkim ogniem. Kiedy łożo się rozpuści i dobrze się nagrzej, użyj nowo przyciętego pióra, namocz je w łożu, za-

¹⁸³ Niem. „Tuch” – sukno. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 775. W liczbie mnogiej „Tücher” mogły oznaczać prześcieradła, obrusy i chusty wykonane z sukna lnianego [J. Bog.]

miast w atramencie, w celu pisania na jajku. Zapisane jajko uchwycić dwoma palcami i włożyć je ostrożnie do kubka z białym octem winnym i zostaw je w nim przez 3 ½ godziny. W tym czasie ocet winny rozpuści większą część grubej skorupki jajka. Tylko miejsca, na które naniesiono łój, zachowają swoją pierwotną grubość i w ten sposób ujawni się wypukłe pismo.

[s. 10]

Jeżeli będziemy pisać łojem w ten sposób na marmurze i polejemy tenże kwasem saletrowym, to tym samym uzyskamy wypukłe pismo.

XIX Jak zmienić kolor róży

Aby zmienić kolor róży, wystarczy podpalić pod nią siarkę; róża zmieni wtedy barwę na białą, ale po kilku godzinach odzyska znów swój kolor.

XX Jak pozornie oszpecić twarz

Rozpuść sól i szafran w spirytusie winnym, zamocz w roztworze trochę bawełny i zbliż do tego ogień. Przy tym świetle białe twarze staną się zielone, natomiast czerwone usta i policzki przyjmą oliwkowo-czarny kolor.

XXI Jak upiec drób na rożnie, które samo się kręci

Wszystko zależy od drewnianego rożna, które składa się tylko z pręta leszczynowego. Włókna tego drewna kurczą się pod wpływem ciepła. Ciepło powoduje, że włókna będą poruszać się jak robaki, tak długo, jak długo będą pochłaniane przez ogień.

[s. 11]

XXII Jak przygotować dobry kit¹⁸⁴

Utrzyj niegaszone wapno z twarogiem na sucho i masz gotowy cement.

XXIII Kość słoniowa straci żółty kolor, jeżeli przytrzymamy ją nad ogniem.

¹⁸⁴ Masa plastyczna twardniejąca po pewnym czasie od użycia.

XXIV Jak wybielić czarne zęby

Weź rozdrobniony pumeks¹⁸⁵ i skrop go kilkoma kroplami kwasu siarkowego¹⁸⁶. Gdy masa wyschnie, potrzyj nią zęby i będą znów białutkie.

XXV Środek przeciwko piegom

Zerwij porzeczek¹⁸⁷, zanim dojrzeją, zanim jeszcze zaczną się czerwienić. Rozgnieć je i wyciśnij z nich trochę soku. Następnie dodaj do tego soku około łyżeczki siarki¹⁸⁸ osadzonej¹⁸⁹ i rozmieszaj do uzyskania cienkiej papki. Przed pójściem spać posmaruj tą miksturą twarz i zmyj ją rano letnim mlekiem¹⁹⁰. Powtarzaj ten zabieg przez osiem dni.

[s. 12]

1 łut¹⁹¹ długiego pieprzu, 14 łutów białego cukru zmiel na proszek. 2 łuty tego proszku rozpuść nad ogniem w kieliszku hiszpańskiego wina i zmieszaj z dwoma żółtkami. Ten trunek pije się przed południem pomiędzy godziną dziewiątą a dziesiątą.

XXXII¹⁹² Jak zafarbować воск

Rozpuść воск i dodaj do niego dowolną farbę, dobrze wymieszaj i dolej do niego trochę terpentyny, aby całość stała się gładka.

185 Pumeks ma działanie ścierające [J. B. / M. P.]

186 Kwas siarkawy rozpuszcza wszystko, zarówno związki organiczne, jak i nieorganiczne, zniszczy na pewno szkliwo zębów [J. B. / M. P.]

187 Porzeczki zawierają dużo witaminy C. Niedojrzałe porzeczki mają twarde owoce – może były czymś w rodzaju peelingu? [J. B. / M. P.]

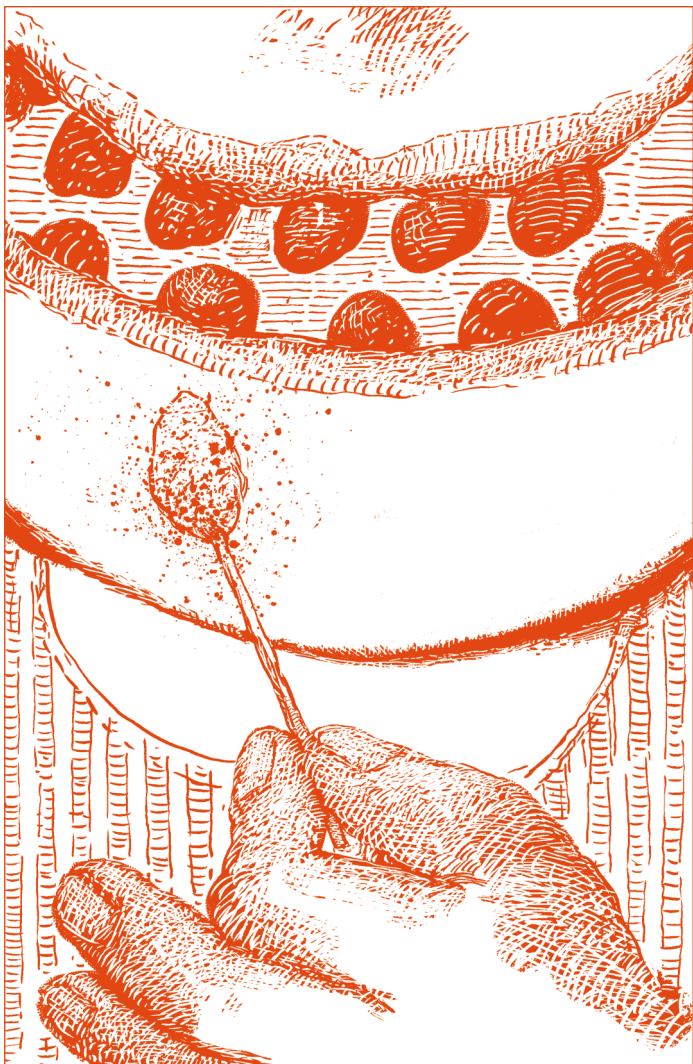
188 Siarka ma działanie przeciwzapalne i przeciwtrądzikowe. Jest stosowana na egzemę [J. B. / M. P.]

189 Niem. „Schwefelmilch” można tłumaczyć również jako „siarka opadnięta” i „mleko siarczane”. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 678.

190 Mleko stosowano jako tonik wybielający (mleczna cera) [J. B. / M. P.]

191 Łut – dawna jednostka masy używana w Europie od średniowiecza do końca XIX wieku. Kupcy i mincerzy stosowali ją do określania wagi monet i wagi probierczej srebra. 1 łut = 1/32 funta. Jego wartość w zależności od stulecia i miejsca wynosiła od ok. 12 do 17 g.

192 Przeskok w numeracji z XXV na XXXII.

XXXIII Jak zafarbować gips

Mieszaj gips jak zwykle, zachowując jego płynną konsystencję¹⁹³ i domieszaj do niego wcześniej roztartą płynną farbę.

XXXIV Jak zrobić atrament, który zniknie za 40 dni

W kwasie saletrowym ugotuj galas dębowy i witriol¹⁹⁴, dodaj tyle chlorku amonu¹⁹⁵, ile uda się rozpuścić w kwasie saletrowym, z¹⁹⁶ trochę gumy arabskiej¹⁹⁷. I ten atrament stanie się po 40 dniach niewidoczny.

[s. 13]

XXXV Jak zrobić nieścieralną czarną kredę

Wosk i potaż gotuj razem, aż powstanie gęsta papka i nie będzie widać stojącej wody. Jeżeli na papce dalej będzie woda, dodaj więcej potażu. Następnie utrzyj czerń z kości słoniowej¹⁹⁸ z wodą, dodaj masy woskowej i zmieszaj z gliną i kredą. Całość należy uformować pomiędzy dwoma taflami szkła i odczekać, aż będzie nadawała się do użytku. Można użyć każdej farby.

XXXVI Jak zrobić pokost

Gotując olej z maku, zawieś w nim worek z witriolem i srebrną glejtą¹⁹⁹. Tenże²⁰⁰ będzie potrzebny, aby wmieszać go do farb, które wtedy szybciej schną. Jeżeli zmiesza się kredę z tym pokostem, powstanie z tego bardzo dobry kit, za pomocą którego można zakleić dziury w obrazach.

193 Niem. słowo „fließend” może oznaczać, że gips był w płynnej postaci albo że mieszano go płynnym ruchem.

194 Dawna nazwa stężonego kwasu siarkowego.

195 Można go otrzymać na skutek bezpośredniej reakcji kwasu solnego i amoniaku.

196 Dosłowne tłumaczenie niem. „aus”. Prawdopodobnie autor chciał napisać „auch”, czyli „i”.

197 Guma roślinna twardniejąca na powietrzu. Można ją uzyskać w sposób naturalny przez nacięcie pnia lub gałęzi akacji senegalskiej i innych gatunków z rodzaju *Acacia* pochodzących z Afryki.

198 Barwnik pozyskiwany w wyniku palenia kości w zamkniętym pojemniku; W. J. Jones, *Historisches Lexikon deutscher Farbbenzeichnungen*, Bd. I, *Einführung. Bibliographie. Althochdeutsch. Mittelhochdeutsch*, Berlin 2013, s. 1616.

199 Niem. „Silberglätte”, czyli „Blei(II)-oxid” – tlenek ołowiu (II). Dawniej okreśłany jako „srebrna glejta” lub „srebrna piana”. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 696.

200 Może odnosić się do oleju lub woreczka.

[s. 14]

XXXVII Środek na ból głowy

Rutę zwyczajną rozgnieć z octem winnym, posmaruj tym chustę i połóż na czoło. Gdy wyschnie, zmocz ponownie octem²⁰¹.

XXXVIII Jak pozbyć się stanów zapalnych oka

Jajko ugotowane na twardo przekrój na pół i usuń żółtko. Pokrój białko i dodaj do niego $\frac{1}{8}$ łyta sproszkowanego ałunu oraz $\frac{1}{2}$ łyta rozgniecionego białego cukru kandyzowanego²⁰². Odstaw wszystko na godzinę. Następnie przełóż na chustę i wyciśnij sok do miseczki. Do soku dodaj cztery łyżki wody różanej i wymieszaj. Zwilż w miseczce chustę i połóż ją na oczy.

XXXVIII Na krwawienie z nosa²⁰³

Ziemię gliniastą wymieszaj z octem i wodą, aż powstanie papka. Włóż zimną papkę do chusty i przyłóż do czoła. Można również trzymać kredę w ręce – po tej stronie, z której leci krew – aż się zagrzeje.

[s. 15]

XI Na ból zębów

Wymieszaj pół szklanki octu i pół szklanki wina. W roztworze rozpuść trochę kamfory²⁰⁴. Weź porcję do ust i potrzymaj ją tam przez chwilę.

201 Raczej nie ma takiego działania, chociaż ruta była stosowana dawniej przy schorzeniach neurologicznych [J. B. / M. P.]

202 Cukier o dużych kryształach, otrzymywany w wyniku specjalnej krystalizacji.

203 Przepis nie ma uzasadnienia [J. B. / M. P.]

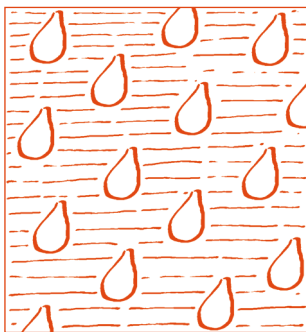
204 Kamfora ma działanie bakteriobójcze, przeciwzapalne i przeciwbólowe. Była często stosowana w leczeniu bólu zębów, jako składnik różnych mieszanek. Do tej pory używa się kamfenolu do zatruwania kanałów zębowych (kamfora + etanol + fenol) [J. B. / M. P.]

Jak zrobić bistr²⁰⁵

Sadzę zeszkłona²⁰⁶ zamocz na kilka dni, a następnie gotuj w roztworze, który składa się w połowie z wody deszczowej i w połowie z octu. Roztwór przefiltruj przez płótno lub bibułę, a następnie gotuj, aż zgęstnieje. Wtedy roztwór będzie gotowy do użycia.

Aby móc rysować na zagruntowanym papierze, musi on być zagruntowany bielą ołowiową²⁰⁷, ponieważ kreda wchłania tusz.

Do retuszowania najlepszy jest mastyks²⁰⁸ – opuszkami palców lekko potrzyj nim miejsce, które ma być retuszowane. Jeżeli chcesz oddzielić powłokę od starego obrazu pociągniętego mastyksem, potrzyj obraz suchymi palcami, a mastyks zamieni się w proch i odpadnie.

[s.16]

Jeżeli obraz nie był retuszowany mastyksem, to powłokę obrazu można szybko zmyć terpentyną.

Przepis na 4 kufle²⁰⁹ atramentu

8 łutów witriolu. 18 łutów galasów dębowych. 12 łutów gumy. 1 kufel octu winnego. 3 kufle deszczu, śniegu lub wody z rzeki zagotować i wylać

²⁰⁵ Bistr, bister (fr. *bistre* – ciemnobrunatny, ciemnobrązowy) – przezroczysty pigment wytwarzany z rozpuszczonej w wodzie i kleju smolistej sadzy, uzyskiwanej przy spalaniu różnych gatunków drewna, głównie bukowego. Zob. *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 3, Leipzig 1905, s. 3.

²⁰⁶ Niem. „Glanzruß” – można tłumaczyć także jako „sadza lśniąca”. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 349.

²⁰⁷ Węglan ołowiu.

²⁰⁸ Żywica naturalna, pozyskiwana z balsamu wyciekającego z drzewa pistacji kleistej. Służy do sporządzania werniksu, który był stosowany do utrwalania malowideł.

²⁰⁹ Niem. „Maas” – mały ciężarek do ważenia cennych towarów w Holenderskich Indiach Wschodnich. Można tłumaczyć także jako „miara”.

na zmieszaną z octem winnym masę. Roztwór powinien być ciepły, ale nie za bardzo, aby dzbanek nie pękł. Masę należy mieszać przez kilka minut, aż powstanie atrament, który jest bardzo czarny i trwały, i który nigdy nie spleśnieje.

Przepis na długie ciemne włosy

We włosy należy wmasować olej z orzechów laskowych²¹⁰.

[s. 17]

Stare żelazo moczyć przez 50 dni w occie winnym, a następnie pomałować tym roztworem, za pomocą szczotki, białe płótno. W ten sposób płótno upodobni się do nankinu²¹¹.

Jak pozbyć się plam atramentu z drukowanych książek²¹²

Zmieszaj Spiritum Mynsichri²¹³ z jedną trzecią spirytusu witriolowego i posmaruj tą miksturą plamę. Weź natychmiast świeżą wodę i przetrzyj nią plamę. Plama atramentu zniknie.

Jak utrwalić pastele

Potrzeba

1 kufel spirytusu rektyfikowanego²¹⁴

8 łutów sandaraku²¹⁵

2 łuty mastyksu

1 ½ łuta twardej terpentyny

Przygotuj z tego pokost i posmaruj nim kilka razy odwrotną stronę obrazu pastelowego. Pokost wchłonie się i utrwali farbę. Obraz będzie na początku wyglądał okropnie, ale nie należy się obawiać. Dopiero kiedy pokost się wchłonie, pomaluj ponownie prawą stronę obrazu; wtedy smugi znikną i obraz będzie wyglądał jak stary obraz olejny.

²¹⁰ Orzechy zawierają barwnik juglon, który barwi na ciemno [J. B. / M. P.]

²¹¹ Nazwa tkaniny pochodzącej z chińskiego miasta Nankin. Rodzaj tkaniny płóciennej o grubym splocie.

²¹² Przepis był powszechnie stosowany. Zob. G. C. B. Busch, *Handbuch der Erfindungen*, t. 4, cz. 1, Eisenach 1806, s. 153.

²¹³ Nie ustalono znaczenia.

²¹⁴ Zawierający 95% alkoholu destylat lub wodny roztwór alkoholu etylowego.

²¹⁵ Żywica używana do wyrobu werniksów i lakierów.

Aby przywrócić blask staremu obrazowi olejnemu, pokryj go równomiernie miodem i gumą arabską; tę powłokę można usuwać wodą. Aby wyczyścić olej, zetrzyj do niego ołów, który pociągnie za sobą brud na dno. Następnie wystaw go na słońce, żeby się całkowicie wybielił.

[s. 18]

Na szkody wyrządzone przez pożar

¼ z połowy litra²¹⁶ oleju drzewnego, 4 łyżki (gaszonej) wody wapiennej, 1 łyżkę octanu ołowiu²¹⁷ mieszaj, aż otrzymasz cienki, biały balsam. Następnie za pomocą miękkiego piórka posmaruj balsamem miejsca uszkodzone przez ogień. Jeżeli balsam będzie za mocny (to znaczy będzie sprawiał ból), to użyj mniej wody wapiennej.

B. Wodę wapienną uzyskasz, jeżeli włożysz kawałek niegaszonego wapna, wielkości pięści, do garnka i będziesz dolewać wody, aż wapno będzie nasyczone i woda będzie stała na wierzchu. Całość należy przeceźdzać przez sito tak długo, aż woda będzie przejrzysta. Następnie zmieszaj z oliwą z oliwek, a potem dodaj octanu ołowiu, aż powstanie z tego biały balsam. Na bardzo czerwone oczy pomaga kilka kropli octanu ołowiu dodane do wody, tyle aby woda zabarwiła się lekko na białło. Kilka kropel daj na chustę, którą zawiążesz oczy.

Aksamit i sztruks najlepiej czyści się skórą ze słoniny.

Do retuszowania bardzo dobry jest tak zwany balsam kopaiwa, ponieważ nie tylko nie przykrywa obrazu, ale także szybko schnie. Pod każdą farbę wystarczy dać odrobinę wody. X²¹⁸

Aby namalować miniaturę na kości słoniowej, należy ją gotować najpierw w wodzie lub nawet lepiej w occie, a później zmatowić ją za pomocą pumeksu.

²¹⁶ W oryginale „Seidel” – dawna miara objętości, ok. 0,5 litra. Mrongovius podaje, że „to miara pewna, niby kwarta”. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 687.

²¹⁷ Nazywany także cukrem ołowianym ze względu na jego słodki smak. Organiczny związek chemiczny, sól kwasu octowego i ołowiu na II stopniu utleniania.

²¹⁸ Dalsza część tekstu przy „X”. Zrezygnowano z ciągłości tekstu, aby nie przerwać ciągłości stron.

X Tylko pod farby, które są bardziej wodniste i olej, który do nich dodano, się ulotnił, a one stały się bardzo suche i można by je było pokruszyć. Aby temu zapobiec, trzeba do nich domieszać wyżej wspomniany balsam, który – ze względu na dużą zawartość żywicy – sprawi, że nie stracą soku. Te farby, które

[s. 19]

są bardziej oleiste (farby laserunkowe²¹⁹), nie potrzebują tego balsamu. Ponieważ ma on również właściwości suszące. Dlatego można go użyć do przygotowania masła do retuszowania²²⁰, przy którym zazwyczaj należy użyć wyjątkowo suchego pokostu.

Powinno się pamiętać, że należy nanieść tylko cienką warstwę masła do retuszowania i dobrze je rozetrzeć na obrazie, ponieważ rozcierana na nim przezroczysta farba szybko się zetnie i powstaną grudki. Masła do retuszowania używamy tylko po to, aby górna warstwa farby połączyła się łatwiej i delikatniej z dolną warstwą farby. Co więcej, soczystość kolorów obrazu można utrzymać, jeżeli kolory ziemiste (które tracą olej i schną, w szczególności ochra) zetrze się olejem, w którym został rozpuszczony oczyszczony wosk

²¹⁹ Tworzą transparentną powłokę, która zmienia ton lub barwę niższych warstw obrazu, zwłaszcza olejnego. Niem. „Lasurfarben” można tłumaczyć także jako: lazur, błękit, farba lazurowa, błękitny albo modry kolor. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 474.

²²⁰ Mieszanka oleju z maku, pokostu z mastyksu i śliny. Używana przez malarzy przy wykańczaniu obrazów. Zob. H. A. Pierer (wyd.), *Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit oder neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe, bearbeitet von mehr als 300 Gelehrten*, s. 31.

(na słońcu). Tego środka używał Tycjan²²¹, a w szczególności Correggio²²² – ich obrazy świadczą o ich sukcesie.

Aby z płytki kości słoniowej przygotować miniaturowy obraz, trzeba użyć drobno potłuczonego w morderzu szkła, które należy potem przesiać²²³ przez cienką chustę; Przesianym pyłem szklanym należy potrząść na kamieniu do tarcia farb²²⁴ płytę z kości słoniowej, którą teraz można powlekać jedną farbą na drugiej, czego nie można byłoby zrobić bez tych przygotowań.

Wszystkie kolory ziemiste, w szczególności ochry, muszą zostać oczyszczone, aby usunąć z nich kamienie i cząsteczki gliny. Nie dotyczy to ciemnej ochry, która staje się potem jaśniejsza i mętna. Robi się to w następujący

[s. 20]

sposób: Weź duży garnek i włóż do niego rozdrobnioną na małe kawałki farbę. Następnie wlej do garnka wodę, aż po sam brzeg. W ciągu 24 godzin farba się rozpuści. Jeżeli farba jest lżejsza od kamieni i zawartych w niej zabrudzeń (jak zdarza się to często w przypadku ochry), to wtedy opadają one na dno, a farba rozpuszcza się całkowicie w wodzie. Tę zabarwioną wodę przelej ostrożnie do dużej płaskiej miski i w niej farba oddzieli się od wody, a czysta woda zgromadzi się na powierzchni. Na-

221 Tiziano Vecelli (ok. 1488-1490 – 1576) – włoski malarz i czołowy przedstawiciel szkoły weneckiej włoskiego malarstwa renesansowego.

222 Antonio Allegri da Correggio (1494-1534) – włoski malarz okresu dojrzałego renesansu.

223 W oryginale „beuteln” – przepuszczać przez sito, pytlować. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 167.

224 Szeroki płaski kamień, na którym rozcierane są farby malarskie.

stępnie weź szklaną rurkę albo nową gipsową fajkę, zatkać jej górną część i nalej do niej wody; tę napełnioną wodą rurkę przenosi się w ten sposób, że główkę fajki zatyka się palcem i wpuszcza się ostrożnie do stojącej na powierzchni wody, górną część odtyka się i w ten sposób cała woda znajdująca się w rurce wycieknie, a za nią cała reszta, ponieważ w rurce powstaje próżnia, w której woda wznosi się przez ciśnienie zewnętrzne. Pozostała woda wyparuje pod wpływem ciepła (lub słońca), a kolorowy proszek się wysuszy. Przed użyciem należy go zetrzeć. Jeżeli natomiast brud w ziemi jest lżejszy od cząsteczek farby, to brud pozostanie na wodzie i od czasu do czasu będzie można go zebrać.

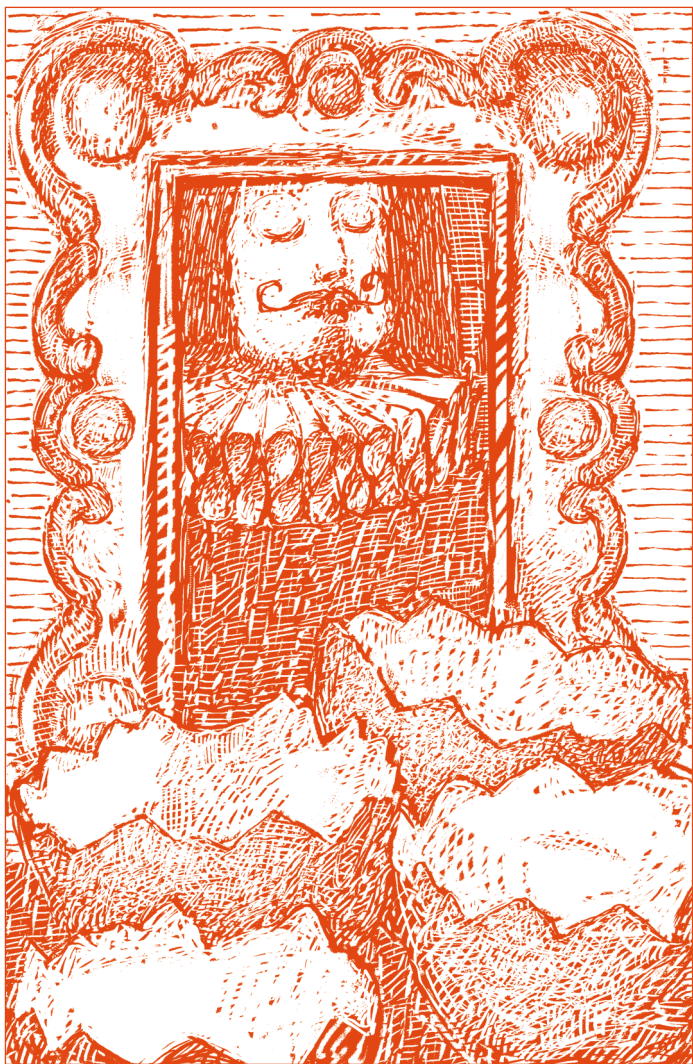
113. Piękny żółty odcień farby laserunkowej do mięsa daje palona ciemnozielona ziemia – Caput mortuum – palona ruska żółć daje chińską czerwień – palona umbra²²⁵ –

[s. 21]

Aby sprawdzić prawdziwość ultramarynu²²⁶, należy przeprowadzić z nim próbę ognia. Weź fiolkę i wytnij w niej dwa wąskie otwory. W jeden otwór włóż ultramaryn, a w drugi trochę niebieskiego barwnika. Podpal fiolkę za pomocą rurki lutowniczej, której używa się przy pracach złotniczych, aż zacznie się żarzyć. Niebieski barwnik rozpuści się i powstanie niebieskie przeźroczyste szkło. Natomiast z ultramarynu powstanie szary kamień z niebieskimi nieprzezroczystymi pasami. Jeżeli będzie zawierał niebieskie przezroczyste pasy, to znak, że zawiera niebieski barwnik. Próba czerwonego lakieru polega na potarciu go sokiem z cytryny (lub wodą wapienną – jest mocniejsza). Jeżeli lakier zachowa kolor, to będzie wieczny. Na marginesie: wodę wapienną uzyskasz, wrzucając kawałek wapna do garnka z wodą. Odczekaj aż zgaśnie. Na powierzchni powstanie przeźroczysta woda – woda wapienna.

²²⁵ Naturalny półlaserunkowy pigment używany w malarstwie. Uzyskiwany jest przez pławienie i mielenie skały. Powszechnie stosowany od XV w.

²²⁶ Niebieski pigment mineralny pochodzenia naturalnego lub syntetycznego.

Każdy cynober²²⁷ trzeba oczyścić²²⁸; aby oczyścić go z cząsteczek siarki, osiadających w trakcie precypitacji²²⁹ w postaci żółtej powłoki na powierzchni wody, którą trzeba zdjąć. Najpewniejszą oznaką czystości cynobru jest jego ciemniejszy kolor.

Najlepsza powłoka na obrazy ze wszystkich pokostów to ta zrobiona z terpentyny. Tę powłokę można łatwo usunąć pocierając obraz palcami. Co więcej, powłoka ta nie ciemnieje i nie robi się brązowa. Pokost ten uzyskuje się z twardej terpentyny, którą należy sproszkować i rozpuścić w oleju terpentynowym. Trzyma się jednak tylko 20 lat. Dlatego białka, które stosuje się często do powlekania, należy używać z umiarem i bardzo ostrożnie. Ponieważ jeżeli będzie na obrazie około 10 lat, to nie da się go zdjąć, gdyż stanie się bardzo twarde, i będziemy mieć wrażenie, że nad ciemniejszymi miejscami powstała pleśń.

[s. 22]

Jeden środek opiera się na zasadzie chemii. Każdą rzecz możemy rozpuścić za pomocą tejże rzeczy. Tak i w tym przypadku. Tylko za pomocą wielokrotnego zmywania i nakładania białka można usunąć stare, zaschłe białko; jednak wielokrotne mycie może mieć niekorzystny wpływ na sam obraz. Aby unieszkodliwić białko, należy użyć rozpuszczonego cukru; jednak nie może on pozostać na obrazie dłużej niż rok. (Cukier sprawia, że obraz staje się gładzy).

Angielska czerwień ma tę właściwość, że nie da się jej zakryć żadną inną farbą i będzie przebijała przez każdą, nawet najmocniej nałożoną farbę. Dlatego należy jej używać bardzo ostrożnie jako atramentu do mięsa, ponieważ jeszcze szczerwienieje.

227 Minerał składający się z siarczku rtęci. Także odcień koloru (tzw. chińska czerwień) wpadający nieznacznie w kolor pomarańczowy, pozyskiwany właśnie z cynobru.

228 Wyszlamowanie – metoda służąca do rozdzielania mieszanek tworzyw. W pierwszej fazie wrzucano mieszaninę do cieczy, w której następnie była wirowana. W ten sposób, w zależności od ciężaru, materiały stopniowo się osadzały.

229 Zjawisko powstawania osadu w roztworze.

Cynober także później jeszcze szczerwienie, ale nastąpi to już po kilku dniach. Potem kolor już się nie zmieni.

Dobłą czern uzyskasz, jeżeli rozdrobnisz, sproszkujesz i oczyścisz w wodzie czarną kredę. Polej ją jeszcze dużą ilością wody, aż powstanie słaby roztwór. Następnie gotuj go przez kilka godzin, aby zawarta w nim saleta się wygotowała. Niech całość wystygnie, wyklaruje się i wyschnie. Teraz zetrzyj kredę do oleju.

Za pomocą oleju z maku i soli można zetrzeć zaschłe na palecie farby.

[s. 23]

Różne rzeczy niezbędne do kwasorytu²³⁰.

Po pierwsze baza²³¹. Przygotowuje się ją z następujących składników i w następujących proporcjach:

2 łuty jarzęcego wosku (białego wosku)

2 [łuty] żydowskiej smoły (asfaltu)

1 [łut] mastyksu

½ łuta kalafonii²³². Ostatnie trzy

składniki zetrzyj i dodaj do rozpuszczonego na ogniu białego wosku.

Następnie zagnieć całość, uformuj rulonik i nałóż za pomocą tafty. Teraz nadaje się do użytku; płytę podgrzej nad ogniem i tam i z powrotem

prowadź po niej bazę. Masę wyrównaj za pomocą tafty wyścielonej

bawełną. Tę bazę, po solidnym wytrawieniu, można usunąć za pomocą

oleju terpentynowego i szmatki, lub nad ogniem, ale bez płomienia.

²³⁰ Technika graficzna wkłęsła. Polega na wykonaniu metalowej formy drukowej z rysunkiem uzyskanym za pomocą trawienia.

²³¹ W tym przypadku chodzi o werniks akwafortowy, który jest materiałem kwasoodpornym używanym w procesie trawienia obrazu na płycie metalowej i ma za zadanie zabezpieczenie przed działaniem kwasu wybranych miejsc.

²³² Naturalna żywica miękka, pozostałość po oddestylowaniu terpentyny z żywicy drzew iglastych.

4. [...] żółtego wosku i 6 [...] asfaltu, roztopione razem, tworzą masę do brzegu woskowego przy rysunkach, które mają być wytrawione. Masa kryjąca do rzeczy, które już dosyć naciągnęły kwasem saletrowym. Wosk, łój, olej, oliwę z oliwek i sadzę smolną w równych częściach należy rozpuścić i nanieść pędzlem z włosia wydrowego.

[s. 24]

Crocus Martis (mocno utleniające się żelazo, tlenek żelazowy) przyjęty z wodą powoduje, że twarz się zaczerwieni.

Taftę zdrowotną²³³ jako wypróbowany środek na podagrę można kupić w komisie u kupca Tobiasa Marcusa we Frankfurcie nad Odrą.

Na porost włosów pomaga pomada różana, i jeszcze jedna, którą wykonuje się z bydlęcego szpiku kostnego (z którego wcześniej usunięto krew), soku z cytryny, araku²³⁴ (i ładnie pachnącej wody, jeżeli chcesz). Wszystko należy rozrobić w moździerzu na masę. Jak sprawić, by włosy były kręcone – trzeba myć je często wodą pomieszaną z arakiem.

Aby przygotować dobrego „biszofa”²³⁵ potrzebne są: 1 kwarta czerwonego wina, ½ [...] ²³⁶ cukru i 1 ½ cytryny.

[s. 25]

Wypróbowana maść na otwarte rany (jak na przykład takie, jak na mojej nodze, które powstały na skutek rozdrapania kilku strupków) według zaleceń Le. D. Korbweina,

²³³ Specjalny rodzaj tafty używany do celów leczniczych. Szyto z niej nawet garnitury. Zob. *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. In 32 Teilbänden. Leipzig 1854-1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971, [dostęp 09.09.2019 r.], http://woerterbuchnetz.de/DWB/call_wbgui_py_from_form?sigle=DWB&mode=Volltextsuche&hitlist=&patternlist=&lemid=GG12405.

²³⁴ Napój alkoholowy o smaku anyżkowym.

²³⁵ Napój znany także jako „oranżada”. Zob. C. C. Mrongovius, *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik...*, s. 175.

²³⁶ Nie ustalono znaczenia skrótu.

„Olej prowansalski²³⁷ należy podgrzać nad ogniem (lub płomieniem) i dodać do niego rozpuszczony czysty wosk ze świecy²³⁸ i trochę łoju jelenia²³⁹. Po ostudzeniu maść jest zdalna do użytku”.

Plamy z atramentu można wyprać z odzieży za pomocą rozpuszczonego w wodzie kwaśnego szczawianu potasowego. A jeżeli powtórzymy zabieg, tylko z czystą wodą, to kolor odzieży nie ucierpi.

Asfalt utrzyj ze spirytusem winnym, wysusz, i ten proszek wymieszaj na palecie z suchym pokostem oraz olejem. (Można go także w suchej postaci lekko zetrzeć i rozpuścić nad słabym ogniem).

Palmaroli²⁴⁰

Srebro można wyczyścić rozpuszczonym w wodzie alunem za pomocą szczoteczki do zębów. Dotyczy to jednak tylko matowego srebra. Gładkie połyskujące srebro należy pocierać skórą; (tylko jeżeli zardzewiało), jeżeli jednak wystąpią na nim plamy, należy użyć wody kolońskiej lub spirytusu, ale nigdy kredy; (tylko w przypadku, kiedy chce się przywrócić srebru blask []).

Złote łańcuszki można wyczyścić wieszając je w butelce piwa. Następnie należy je potrząsnąć, a po wyjęciu wysuszyć na powietrzu.

Rozpuszczając w wodzie jedną część cukru kandyzowanego i dwie części najlepszej białej gumy możesz otrzymać wyśmienity, zdalny do obrazów olejnych kit, który można łatwo zmyć wodą, bez naruszenia obrazu. Jego połysk zależy od większej lub mniejszej ilości dodanej wody.

²³⁷ Olej prowansalski zawiera m.in. witaminy A i D odpowiedzialne za ziarninowanie i gojenie naskórka. Tłuszcze to naturalna powłoka oraz używane do sporządzania maści podłoże, w którym rozpuszczają się witaminy A i D [J. B. / M. P.]

²³⁸ Wosk ze świecy przyspiesza gojenie i ziarninowanie. Wosk pszczeli zawiera ok. 15 tysięcy związków chemicznych [J. B. / M. P.]

²³⁹ Używany do smarowania racic bydła, które chorowało na pryszczycę. Niem. „Hirschinfelt” może oznaczać łój jelenia, ale może to być także olej pozyskiwany z rogów jelenia. Może także chodzić o tłuszcz jelenia, czyli niem. „Hirschfett”. Zob. S. Hahnemann, *Apothekerlexikon*, cz. 2, Leipzig 1795, ss. 418-420.

²⁴⁰ Pietro Palmaroli (1775-1823) – malarz i restaurator obrazów.

[s. 26]

(Farby malarskie z marzany farbierskiej²⁴¹). Krap-karmin²⁴² o kolorze ciemnej purpury, karmazynu i róży, łut za 4 talary niemieckie będące w obiegu, do zastosowania w każdego rodzaju subtelnym malarstwie; kraplak o kolorze najciemniejszego karmazynu, łut 1 ½ talara niemieckiego, również o kolorze purpurowym i różanym, 1 talar niemiecki farby laserunkowe i tylko do użytku w oleju i mydle woskowym. Krap-róż²⁴³ do malowania pokoi, funt za 2 2/3 talarów niemieckich, trwały również na suchych, nasłonecznionych ścianach wapiennych. Wszystkie wymienione, przygotowane ze śląskiej barwicy farby są prawdziwe, i nie pobijają ich, nawet pod względem piękności i wydajności, inne, przygotowywane we Francji lub gdzie indziej. Z pozostałości przygotowuję dodając karmin z drzewa liściastego: karminowy krap-róż, funt za 2 talary niemieckie, farba, która jest bardzo połyskująca, ale musi być chroniona przed wiatrem i słońcem, dlatego też nadaje się wyśmienicie do malowania dekoracyjnego i do pokrywania ścian pokoi, które nie są nasłonecznione. Kupcom, którzy handlują farbami, daję pokaźny rabat, ale z drugiej strony nie zajmuję się wysyłkami, każdy musi się z tego powodu zwrócić do bliskiego partnera w interesach. Tak jak chętnie udzielię w jednej lub drugiej sprawie szczegółowych informacji, to jednak proszę o przysyłanie listów zwolnionych z opłaty pocztowej.

I. A.²⁴⁴ Streccius, in Berlin, Neue Promenade № 10.

²⁴¹ Roślina znana pod wieloma nazwami np. barwica, knap, krap, kropka, reta, marzka. Z kłącza tej rośliny otrzymuje się barwnik – alizarinę, którym dawniej barwiono tkaniny na czerwono, brązowo i fioletowo.

²⁴² Alizaryny (kraplak) były sprzedawane pod różnymi nazwami, np. krap-karmin. Zob. *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 9. Altenburg 1860, ss. 769-770.

²⁴³ Niem. „Krap-Rosa” – może być nazwą własną określającą kraplak, może też określać kolor kraplaku, w tym przypadku różowy. W tłumaczeniu zastosowano zaopiecznienie z języka niemieckiego.

²⁴⁴ Zostawiono bez zmian, gdyż I. A. może oznaczać inicjały, bądź też skrót od „Im Auftrag” – na zlecenie.

[s. 27]

Czyszczenie tłustych olei (olej lniany, olej z maku itd.)

Na 100 części oleju, który ma być oczyszczony, należy użyć dwóch części bezwodnego kwasu siarkowego, a następnie wymieszać. Olej natychmiast zmieni kolor, zgęstnieje i przyjmie czarno-zielony kolor, ale po $\frac{3}{4}$ godziny będzie wyglądać, jakby miał dużo plam i w tym momencie trzeba przestać mieszać. Teraz należy dodać 200 części wody do oleju, dobrze mieszać przez pół godziny i odstawić. Po ośmiu dniach olej wypłynie na powierzchnię wody, a dolna wodno-kwaśna ciecz będzie zmieszana z cząsteczkami węglowymi, które utworzą specjalną warstwę na samym dole.

Aby dokładnie oczyścić ten nieco mętny olej, należy go przefiltrować przez kawałek bawełny lub przez mocno pokruszony węgiel drzewny, wtedy olej będzie przejrzysty, czysty oraz będzie nadawał się do użytku bardziej niż wcześniej – do każdego celu.

Najlepiej uzyskać pokost olejny, gotując 1 funt oleju lnianego lub oleju z maku z 2 łutami gleyty ołowiowej – należy gotować do całkowitego rozpuszczenia i wyparowania wody. Inne dodatki są w tym przypadku zbędne.

Jeżeli przefiltruje się roztwór chlorkowo-wapienny i zanurzy się w nim miedzioryt, który pożółkł ze starości, to wtedy papier będzie znów biały. Przy mocno zabrudzonych miedziorytach wystarczy pięć minut. Następnie należy wyjąć miedzioryt i go umyć.

Faksymile

3
Für Einsaugen feld, blig, bat Köpfe wasper (Köpfen wasper) worin sind feilungliche Quantität
Zucker an fyalig, fyalig, fyalig, fyalig.

3
Mittel zu erlösen V. in Kräftigen.

Man fange das Kräftigen nimm haben was erlösen das Kräftigen
und ab in ein Leinwand in das Kräftigen kommen.

VI.

Geistliche Heilung.

Das ist die Heilung, und lag in dem was erlösen das Kräftigen. Das
man fange das Kräftigen nimm haben was erlösen das Kräftigen
und ab in ein Leinwand in das Kräftigen kommen.

VII.

Mittel zu erlösen das Kräftigen in dem was erlösen.

Man fange das Kräftigen nimm haben was erlösen das Kräftigen
und ab in ein Leinwand in das Kräftigen kommen. Das ist die Heilung,
und lag in dem was erlösen das Kräftigen.

VIII.

Mittel zu erlösen das Kräftigen in dem was erlösen.

Geistliche Heilung, und lag in dem was erlösen das Kräftigen. Das
man fange das Kräftigen nimm haben was erlösen das Kräftigen
und ab in ein Leinwand in das Kräftigen kommen. Das ist die Heilung,
und lag in dem was erlösen das Kräftigen.

Millal, wie das die Dschafund die M'ijeril.

Man hat die Dschafund die M'ijeril, wie man sagt, so ist man
von allen M'ijeril das die Dschafund die M'ijeril.

Millal, die Dschafund die M'ijeril.

Man hat die Dschafund die M'ijeril, wie man sagt, so ist man
von allen M'ijeril das die Dschafund die M'ijeril.

Millal, wie man sagt, die Dschafund die M'ijeril.

Man hat die Dschafund die M'ijeril, wie man sagt, so ist man
von allen M'ijeril das die Dschafund die M'ijeril.

Millal, wie das die Dschafund die M'ijeril.

Man hat die Dschafund die M'ijeril, wie man sagt, so ist man
von allen M'ijeril das die Dschafund die M'ijeril.

Die Dschafund die M'ijeril, wie man sagt, so ist man
von allen M'ijeril das die Dschafund die M'ijeril.

Millal, wie das die Dschafund die M'ijeril.

Man hat die Dschafund die M'ijeril, wie man sagt, so ist man
von allen M'ijeril das die Dschafund die M'ijeril.

Man hat die Dschafund die M'ijeril, wie man sagt, so ist man
von allen M'ijeril das die Dschafund die M'ijeril.

Man hat die Dschafund die M'ijeril, wie man sagt, so ist man
von allen M'ijeril das die Dschafund die M'ijeril.

XII.

XII.

Middelmindar dat Tharf. fan der Gynon.

Man schenke nur 2 fl. 40 kr. Dankschreiben an J. A. C. in einem Briefe
zu geben.

XIII.

XIII.
Hauptmann Lubben in der letzten Schlacht.

Man muss 2. Epilepsie durchfallen, falls 1. Epilepsie Epilepsie durch
nicht durchfallen, ab in einem Epilepsie durch und wieder mit
nein folgen, und in einem Epilepsie durch und wieder mit
ist. Damit muss man die in dem Epilepsie durch und wieder mit
Laden, lässt für Lohnung und die Epilepsie durch und wieder mit

AST

[illegible]

Es ist zu vermeiden das die Luft in der Kugel nicht zu stark wird, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird.

XX.

Die Kugel in der Luft zu halten, ist ein sehr schwieriges Geschäft, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird.

XXI.

Die Kugel in der Luft zu halten, ist ein sehr schwieriges Geschäft, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird.

XXII.

Die Kugel in der Luft zu halten, ist ein sehr schwieriges Geschäft, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird.

Die Kugel in der Luft zu halten, ist ein sehr schwieriges Geschäft, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird.

XXIII.

Die Kugel in der Luft zu halten, ist ein sehr schwieriges Geschäft, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird.

XXIV.

Die Kugel in der Luft zu halten, ist ein sehr schwieriges Geschäft, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird, und die Luft in der Kugel nicht zu stark wird.

[illegible]

Mit Messer und Falz rißb auch die ruf eines Fellschneiders aus dem Leder.

[illegible]

Crocus martii, (Hoffm. viridula Lefsch., confusus?) in d. Alpen
nigerrimus und durch Röhren gestrichen.

Der Generaldirektor, als probatus Mittel für Bodagra, ist in Commission zu
seinem eignen Nutzen. Tobias Marcus in Frankfurt an der Oder.

Der die Hauptanleihe zuweilen, selbst Leihungsmittel auf in einem neuen Brief enthält und
neuerdings demnach, sich auch nur wieder die Schuld begeben darf, ist, Er kann sich, Arme,
und Wollan für den Rest, nicht mehr, in einem neuen Brief, in einem neuen Brief,
gründlich, Arme, wird. Der zuweilen zu neuen, die Leihungsmittel, selbst, Arme,
Der die Hauptanleihe zuweilen, selbst, Arme.

Das neue gute Pißsch zu bezeichnen, nimmt man auf 1. Quart wasser Wein

$\frac{1}{2}$ St. Zucker und $1\frac{1}{2}$ Silberrun.

Stownikzek

A

Alaun – ałun [s. 14, 25]

B

Besenreiß – różgi na miotłę [s. 3]

beuteln – przepuszczać przez sito, pytlować [s. 19]

Bimsenstein – pumeks [s. 11, 18]

Bistre – bistr; przezroczysty pigment wytwarzany z rozpuszczonej w wodzie i kleju smolistej sadzy, uzyskiwanej przy spalaniu różnych gatunków drewna, głównie bukowego [s. 15]

Bleiweiß – biel ołowiowa / węglan ołowiu [s. 15]

Bleyglätte – glejta ołowiowa [s. 27]

C

Caßler Schwarz – czern z kości słoniowej; barwnik pozyskiwany w wyniku palenia kości w zamkniętym pojemniku [s. 13]

Colophonium – kalafonia; naturalna żywica miękka, pozostałość po oddestylowaniu terpentyny z żywicy drzew iglastych [s. 23]

Copaive Balsam – balsam kopaiwa [s. 18]

Crocus Martis – tlenek żelazowy [s. 24]

D

Drachenblut – smocza krew; miękka żywica naturalna, pozyskiwana z palmy *Calamus draco*, czyli draceny smoczej, zwanej także drzewem smoczym lub smokowcem [s. 4]

E

Eyerdotter – żółtko [s. 12]

Eyerklar – białko [s. 21, 22]

F

Firniß – pokost [s. 13, 17, 21, 25]

G

Galläpfel – galas dębowy [s. 12, 16]

Gesundheitstaffent – tafta zdrowotna; specjalny rodzaj tafty używany do celów leczniczych [s. 24]

Glanzruß – sadza zeszkłona / lśniąca [s. 15]

Gummi arabicum – guma arabska; guma roślinna twardniejąca na powietrzu. Można ją uzyskać w sposób naturalny przez nacięcie pnia lub gałęzi akacji senegalskiej i innych gatunków z rodzaju *Acacia* pochodzących z Afryki [s. 12, 17]

H

Hanbottenstrauch – krzew dzikiej róży [s. 2]

Hartgessoten – ugotowany na twardo [s. 14]

Haselruthe – pręt leszczynowy [s. 10]

J

Judenpech – asfalt / żydowska smoła [s. 23]

Junfernwachs – biały воск / jarzęcy воск [s. 23]

K

Kitt – kit; masa plastyczna twardniejąca po pewnym czasie od użycia [s. 11, 13]

Krapp – marzana barwierska [s. 26]

L

Lasurfarben – farby laserunkowe; tworzą transparentną powłokę, która zmienia ton lub barwę niższych warstw obrazu, zwłaszcza olejnego. Można tłumaczyć także jako: lazur, błękit, farba lazuruwa, błękitny albo modry kolor [s. 19, 20]

lasiren – powlekać [s. 19]

laulich – letni (o temperaturze) [s. 11]

Leimen Erde – gliniasta ziemia [s. 14]

linnerne – lniany [s. 9]

Loth – łut [s. 12, 16, 17, 23, 26, 27]

M

Mastix – mastyks; żywica naturalna, pozyskiwana z balsamu wyciekającego z drzewa pistacji kleistej. Służy do sporządzania werniksu, który był stosowany do utrwalania malowideł [s. 15, 16, 17]

Meerscham – sepiolit; minerał pospolity z gromady krzemianów [s. 4]
Mig nature – miniatura [s. 53]

N

Nankin – nankin; nazwa tkaniny pochodzącej z chińskiego miasta Nankin. Rodzaj tkaniny płóciennej o grubym splocie [s. 17]

P

Potasche – potaż / potasz; otrzymywany dawniej z popiołu drzewnego węglan potasu [s. 2, 13]

Pracipitation – precypitacja; zjawisko powstawania osadu w roztworze [s. 21]

R

Radiren – kwasoryt; technika graficzna wkleśła. Polega na wykonaniu metalowej formy drukowej z rysunkiem uzyskanym za pomocą trawienia [s. 23]

Retouchierbutter – masło do retuszowania; mieszanka oleju z maku, pokostu z mastyksu i śliny. Używana przez malarzy przy wykańczaniu obrazów [s. 19]

S

Salmiak – chlorek amonu; można go otrzymać na skutek bezpośredniej reakcji kwasu solnego i amoniaku [s. 3, 12]

Sandrach – sandrak; żywica używana do wyrobu werniksów i lakierów [s. 17]

schaben – skrobać / trzeć [s. 6]

Schlehensaft – sok z tarniny [s. 5]

Scheidewasser – kwas saletrowy [s. 10]

schleimen – oczyścić; metoda służąca do rozdzielania mieszanki tworzyw. W pierwszej fazie wrzucano mieszankę do cieczy, w której następnie była wirowana. W ten sposób, w zależności od ciężaru, materiały stopniowo się osadzały [s. 19, 21, 22]

Schwefelmilch – siarka osadzona / siarka opadnięta / mleko siarczane [s. 11]

Silberglätte – tlenek ołowiu(II) / srebrna glejta / srebrna piana [s. 13]

Silberglättessig – octan ołowiu; nazywany także cukrem ołowianym ze

względu na jego słodki smak. Organiczny związek chemiczny, sól kwasu octowego i ołowiu na II stopniu utlenienia [s. 18]

sympathetisch – sympatyczny (o atramencie) [s. 3]

Spiritus Vitrioli – zob. Vitriolgeist [s. 17]

Sternschnautze – spadająca gwiazda [s. 2]

T

Taffet – tafta [s. 23]

U

Ultramarin – ultramaryn; niebieski pigment mineralny pochodzenia naturalnego lub syntetycznego [s. 21]

V

Vitriol – witriol; dawna nazwa stężonego kwasu siarkowego [s. 12, 13, 16]

Vitriolgeist – kwas siarkowy [s. 11]

W

Weingeist – spirytus winny [s. 10]

Weinrauthe – ruta zwyczajna [s. 14]

Z

Zinnober – cynober; minerał składający się z siarczku rtęci. Także odcień koloru (tzw. chińska czerwień) wpadający nieznacznie w kolor pomarańczowy, pozyskiwany właśnie z cynobru [s. 21, 22]

Zucker Candi – cukier kandyzowany [s. 14]

Zwiresfaden – nitka [s. 8]

OPUSCULA EXTRAORDINARIA